

RADOVI
Zavoda za znanstveni rad
HAZU Varaždin

UDK329(497.523)“19”
Izvorni znanstveni članak
Original Scientific Paper

MISLAV GABELICA
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb
mislav.gabelica@pilar.hr

Primljeno: 27. 04. 2021.
Prihvaćeno: 27.09.2021.
DOI: 10.21857/yq32oh2nk9

ČISTA STRANKA PRAVA U VARAŽDINSKOM I LUDBREŠKOM KOTARU POČETKOM 20. STOLJEĆA¹

Svrha ovoga rada bila je, da se utvrđivanjem razlika u djelovanju Čiste stranke prava (Starčevićeve hrvatske stranke prava/Stranke prava) u varaždinskom i ludbreškom kotaru početkom 20. stoljeća, doprinese razumijevanju razlika, koje danas postoje između dviju hrvatskih regija, Varaždinštine i Podravine. Spomenute razlike autor je analizirao prvenstveno na temelju izbornih rezultata, kao i na temelju društvene strukture pristasa ove stranke, koju je pokušao rekonstruirati putem povezanosti istaknutih članova stranke, s pojedinim gospodarskim institucijama u ovim kotarima. U svom radu autor je primijetio, da je ova stranka prije prodrila u ludbreški nego u varaždinski kotar, da je u varaždinski kotar prodrila iz ludbreškog kotara, te da je u ludbreškom kotaru čvršće uporište stvorila samo u Ludbregu, dok je u varaždinskom kotaru čvrsta uporišta stvorila u njegovim seoskim općinama. Posljednja činjenica omogućila je prodor Hrvatske pučke seljačke stranke u ludbreški kotar, te uzrokovala njezino zaustavljanje na granicama varaždinskog kotara. Polazeći od donedavne pripadnosti prostora varaždinskog kotara Podravini, te od postojeće definicije Podravine kao ishodišnog područja Hrvatske pučke seljačke stranke, autor je zaključio da je Čista stranka prava (Starčevićeva hrvatska stranka prava/Stranka prava), zaustavljajući prelijevanje utjecaja Hrvatske pučke seljačke stranke iz ludbreškog u varaždinski kotar, znatno doprinijela izdvajanju varaždinskog kotara u posebnu regiju, Varaždinštinu.

Ključne riječi: Čista stranka prava; Hrvatska pučka seljačka stranka; varaždinski kotar; ludbreški kotar.

¹ Ovaj je članak nastao u sklopu projekta: IP-2019-04-5148 MAPPAR (Mapiranje parlamentarnih izbora 1848.-1918. u Hrvatskoj), koji financira Hrvatska zaklada za znanost.

1. UVOD

U zemljopisnom pogledu pod pojmom hrvatske Podravine podrazumijeva se područje uz cjelokupan tok rijeke Drave u Hrvatskoj. Od prve polovice 20. stoljeća hrvatska historiografija ovim pojmom u kulturološki određenom smislu naziva uži prostor hrvatskog porječja ove rijeke. U prvo vrijeme Podravinom u užem, kulturološki određenom smislu nazivalo se porječje ove rijeke od hrvatsko-slovenske (hrvatsko-štajerske) granice, do zapadnih granica nekadašnje Virovitičke županije, gdje je počinjala Slavonija, pa je hrvatski povjesničar Rudolf Horvat 1933. godine u „hrvatsku Podravinu“ ubrajao prostor nekadašnjih upravnih kotara: varaždinskog (bez grada Varaždina), ludbreškog, koprivničkog, đurđevačkog te grada Koprivnice.²

² Rudolf HORVAT, *Hrvatska Podravina*, pretisak, Hrvatsko povijesno društvo: Nakladna kuća Dr. Feletar, Koprivnica, 1997., 60.-61., 76. Ovdje Horvat piše o izbornim kotarima, pa u hrvatsku Podravinu ubraja izborni kotar u Biškopcu, koji je prema izornoj reformi iz 1888. obuhvaćao sav varaždinski upravni kotar (upravne općine Biškupec, Jalžabet, Petrijanec, Vidovec i Vinica); izborni kotar u Ludbregu, koji je obuhvaćao sav ludbreški upravni kotar (upravne općine Mali Bukovec, Gjelekovec, Ludbreg, Martijanec i Rasinja); izborni kotar u Koprivnici, koji je uz grad Koprivnicu kao posebnu samoupravnu jedinicu obuhvaćao i upravnu općinu Sokolovac iz koprivničkog upravnog kotara; izborni kotar u Novigradu, koji je uz upravne općine Novigrad i Peteranec, koje su pripadale koprivničkom upravnom kotaru, obuhvaćao i općinu Virje, koja je pripadala đurđevačkom upravnom kotaru; te izborni kotar u Kloštru, koji je obuhvaćao gotovo sav đurđevački upravni kotar (upravne općine Ferdinandovac, Gjurgjevac, Kloštar i Pitomača) bez upravne općine Virje. O tomu vidi: „Osnova zakona o preinaci nekih ustanovah zakona ob izbornom redu za sabor kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije“, Narodne novine (Zagreb), 13. lipnja 1888., 2.-5.; *Političko i sudbeno razdieljenje kraljevina Hrvatske i Slavonije i repertorij mjesta*, Zagreb, 1889. Kako se vidi, granice izbornih kotara nisu se uvijek podudarale s tadašnjim administrativno-političkim uređenjem banske Hrvatske, kojim je Hrvatska bila podijeljena na županije, ove na upravne kotare, ovi na upravne općine, a ove na porezne općine, sastavljene od jednog ili više naselja. Ovakva je administrativno politička podjela banske Hrvatske ustrojena 1886. i potrajala je sve do raspada Austro-Ugarske Monarhije. Kroz to razdoblje upravne su se općine dijelile, nastajale su nove i stapale se stare, te su tako podijeljene uglavnom ostajale unutar starih upravnih kotara. Ipak, bilo je slučajeva kada su ulazile i u sastav drugih upravnih kotara, a s obzirom da su kotari Varaždin i Ludbreg bili u sastavu Varaždinske, a grad Koprivnica i kotari Gjurgjevac i Koprivnica u Bjelovarsko-križevačkoj županiji, ulazile su i u sastav drugih županija. Tako su se do 1900. iz sastava upravne općine Gjelekovec, upravnog kotara Ludbreg, izdvojile porezne općine Botovo i Torčec, te se pripojile novoosnovanoj upravnoj općini Drnje, koja se nalazila unutar koprivničkog upravnog kotara. Ovu promjenu nije pratila promjena u strukturi izbornih kotara, pa su se još 1910. porezne općine Botovo i Torčec nalazile unutar ludbreškog, a ostale porezne općine upravne općine Drnje (Drnje i Sigetec) unutar novigradskog izbornog kotara. Navedeni podaci izvedeni su usporedbom podataka iz; *Političko i sudbeno razdieljenje kraljevina Hrvatske i Slavonije i repertorij mjesta po posljednjem popisu godine 1890.*, Zagreb, 1892.; *Popis žiteljstva od 31. XII. 1900. u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1914.; *Popis žiteljstva od 31. XII. 1910. u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb,

Nakon Drugoga svjetskog rata u određenju ovoga pojma u njegovu užem smislu ostala je sačuvana njegova istočna granica prema Slavoniji, ali je sužena njegova zapadna granica, koja je kod Horvata, kako smo vidjeli, obuhvaćala čitavu varaždinsku Podravinu osim grada Varaždina. Tako se do hrvatskog državnog osamostaljenja ovaj uži prostor Podravine definirao kao prostor oko srednjeg toka rijeke Drave, odnosno kao prostor općina Ludbreg, Koprivnica i Đurđevac,³ s time da su u to vrijeme općine bile mnogostruko veće političke jedinice nego danas, te su se u svojim granicama približno podudarale s granicama nekadašnjih hrvatskih kotara.⁴

U isto vrijeme zapadno od ovako definirane uže Podravine prostor nekadašnjeg upravnoga kotara i grada Varaždina, odnosno prostor tadašnje općine Varaždin, počeo se definirati kao Varaždinština, odnosno kao posebna regija, različita i od Podravine i od Hrvatskoga Zagorja, koju ključno određuje njezina orijentiranost prema građu Varaždinu.

Novim administrativno-političkim uređenjem, provedenim nakon hrvatskog državnog osamostaljenja, kojim su općine usitnjene i uklopljene u sustav županija (puno većih od nekadašnjih upravnih kotara), nestalo je administrativno-političkog okvira koji je u proteklim razdobljima pomagao definirati prostor uže Podravine. Zbog toga je u novije vrijeme ovaj prostor ključno definiran apstraktnijim kriterijem: kao „područja koja gravitiraju gradovima Ludbregu, Koprivnici i Đurđevcu“, koji je kriterij osnažen napomenom da se zapadnije od prostora gravitiranja prema Ludbregu, na prostoru „varaždinštine“, stanovnici regionalno ne osjećaju Podravicima, a da se na istoku od prostora gravitiranja prema Đurđevcu,

1914. Hrvatski državni arhiv (HDA), Predsjedništvo zemaljske vlade (PrZV), kut. 773., sv. 6-1a, br. 3526/1910.

³ Dragutin FELETAR, *Podravina – Općine Koprivnica, Đurđevac, Ludbreg u prošlosti i sadašnjosti*, knjiga 1., 2. izdanje, Centar za kulturu, OOUR Muzej grada Koprivnice, Koprivnica, 1989., 17.

⁴ Ovakvo okrupnjivanje općina u Hrvatskoj započelo je sredinom 1950-ih, a uglavnom dovršeno 1962. godine. Stanko ŽULJIĆ, „Regionalno i teritorijalno ustrojstvo Hrvatske u razdoblju između godina 1945.-2000.“, *Ekonomski pregled*, god. 52, br. 1-2, Zagreb, 2001., 7.-12. Uspoređujući sastav bivših podravskih upravnih kotara (*Popis žiteljstva od 31. XII. 1910. u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*) sa sastavom podravskih općina do hrvatskog državnog osamostaljenja (Jakov GELO i dr. (prir.), *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880.-1991. po naseljima*, sv. 1.-5., Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Zagreb, 1998.) vidi se da je većina promjena u tom sastavu nastala između samih podravskih upravnih kotara (općina). Tako su najveće promjene doživjeli ludbreški i koprivnički upravni kotari (općine), pri čemu je velik dio istočnih upravnih općina bivšeg ludbreškog upravnog kotara do hrvatskog državnog osamostaljenja pripadao koprivničkoj općini.

⁵ Vladimir KOVAČIĆ, „Jedno mišljenje o “Varaždinštini” kao geografskoj regiji sjeverozapadne Hrvatske“, *Varaždinski zbornik 1181.-1981.*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Varaždinu od 1. do 3. listopada 1981. godine povodom obilježavanja 800. godišnjice grada, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Skupština općine Varaždin, ur. Andre MOHO-ROVIČIĆ, Varaždin, 1983., 119.-126.

roga Graca na istok“, stanovnici regionalno izjašnjavaju kao Slavonci.⁶ Dok je istočna, očito neprijeporna granica uže Podravine ovdje jasno određena, pa se navodi da uža Podravina na istoku dopire otprilike do naselja Stari Gradac, gdje se do početka 1990-ih nalazila i granica đurđevačke s virovitičkom općinom, odakle se dalje na istok stanovništvo u regionalnom smislu osjeća Slavoncima, zapadna granica uže Podravine u zemljopisnom je smislu neodređena, te se ne navodi ni kako se osjeća stanovništvo ovdje također zemljopisno neodređene „varaždinštine“.

Ako se uzme u obzir da je na drugom mjestu prostor Varaždinštine, odnosno regije koja gravitira gradu Varaždinu, zemljopisno jasno određen, te je njezina istočna granica, ona prema užoj Podravini, utvrđena kao „najkraća i najotvorenija, a ide dolinom Bednje kraj Ludbrega do ušća Bednje u Dravu“, zbog čega je prema toj definiciji „Ludbreg spojno i prijelazno mjesto Varaždinštine prema Podravini i obratno,“⁷ onda ne samo da uža Podravina u odnosu prema stanju prije 1990-ih gubi gotovo polovicu bivše općine Ludbreg (čitavu zapadnu i sjevernu stranu ove bivše općine s lijeve, varaždinske strane Bednje), nego i Ludbreg kao jedno od triju središta uže Podravine kao „spojno i prijelazno mjesto“ dviju regija gubi isključivo podravski karakter.

Današnja historiografija nudi još jedan model definiranja uže Podravine. Prema tom modelu uža Podravina je ona hrvatska regija, u kojoj je Hrvatska pučka seljačka stranka (HPSS) 1904. godine stvorila svoje prve dvije „organizacijske jezgre“ (jedna je obuhvaćala mjesta Drnje, Torčec, Đelekovec, Sigetec i Hlebine, koja su se nalazila na granici ludbreškog i koprivničkog upravnog kotara, odnosno na granici ludbreškog i novigradskog izbornog kotara, a druga je obuhvaćala mjesta Novigrad, Molve i Virje, na granici koprivničkog i đurđevačkog upravnog kotara, odnosno u sastavu novigradskog izbornog kotara); na prostoru koje su izlazile jedne od prvih i jedno vrijeme glavne novine HPSS-a (list Podravec, koji je izlazio u Virju); s prostora koje se natprosječno velik broj ljudi nalazio u užem vodstvu HPSS-a, te gdje se nalazilo niz stranačkih „nepredobivih kula“, koje su članovima ove stranke, pa i samom Stjepanu Radiću, u razdoblju do raspada Austro-Ugarske Monarhije omogućavale osvajanje prvih saborskih mandata (u ludbreškom i novigradskom izbornom kotaru).⁸

⁶ Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Hrvoje PETRIĆ, „Podravsko višegranje – pristupi, ciljevi i metode istraživanja“, *Podravina*, god. 4., br. 8., Koprivnica, 2005., 13.-15.

⁷ V. KOVAČIĆ, n. dj., 120.

⁸ Vidi primjerice: Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Hrvoje PETRIĆ, *Prilozi povijesti seljačkog pokreta u Podravini*. (Od početaka do 1945. godine), Meridijani, Koprivnica, 2015., 42.-134.; Željko KARLAU, „Molve i virovska Podravina u listu „Hrvatske novine“ (1905.-1908.)“, Molve. Ljudi, selo i okoliš u dugom trajanju, Zbornik radova sa znanstvenog skupa Molve, 27. rujna 2008.,

Mada ovakva definicija uže Podravine ima pukotine, pa strogo uzevši prema takvoj definiciji u sastav uže Podravine ne bi ulazio grad Koprivnica (koprivnički izborni kotar) ni veći dio đurđevačkog upravnog kotara (kloštranski izborni kotar), gdje su u ovom razdoblju dominirale pravaške stranke; ovo su ipak vrlo snažni argumenti za identifikaciju uže Podravine kao gotovo izvorišnog prostora HPSS-a. Ono što je ključno pri ovakvoj definiciji je to, što ni prema njoj u sastav uže Podravine ne bi ulazio prostor nekadašnjeg varaždinskog upravnog, odnosno biškupečkog izbornog kotara. Prema obrascu ovog, kulturološko-političkog modela, uspoređujući djelovanje jedne političke stranke na prostoru varaždinskog upravnog kotara, koji se danas definira kao dio Varaždinštine, s djelovanjem iste stranke na prostoru ludbreškog upravnog kotara, koji se danas definira kao krajnji zapadni, fluidni dio Podravine, pokušat ću ustanoviti razlike, koje su u prošlosti pripomogle razgraničenju ovih dviju hrvatskih regija. Pritom ću za političku stranku, na temelju koje ću promatrati navedene razlike, uzeti djelovanje Čiste stranke prava (Starčevićeve hrvatske stranke prava/Stranke prava) početkom 20. stoljeća u ta dva kotara.

2. ČISTA STRANKA PRAVA

Čista stranka prava (ČSP),⁹ jedna od pravaških stranaka nastala 1895. godine raskolom u dotad jedinstvenoj Stranci prava, čije su pristaje po svomu dugogodišnjem vođi Josipu Franku nazivani i frankovcima. Specifičnost ove stranke u hrvatskom političkom životu koncem 19. i početkom 20. stoljeća bio je njezin izrazito protujugoslavenski karakter, izražen i kroz odnos prema Srbima u Hrvatskoj, pa dok je njezina pravaška suparnica, matična Stranka prava (Hrvatska stranka prava/Hrvatska ujedinjena samostalna stranka),¹⁰ u vremenu nakon raskola priznavala ne samo postojanje posebnog, srpskog naroda u hrvatskim zemljama, nego i njegovu nacionalnu ravnopravnost s Hrvatima, frankovačka stranka nije

Društvo za povjesnicu i starine Molve, ur. Mario KOLAR, Hrvoje PETRIĆ, Molve, 2010., 94.-95.; Vladimir ŠADEK, *Movjelvarska Podravina i druge teme: izbor studija i radova*, Općina Molve, Molve, 2008., 31.-57., 86.-98.

⁹ Čista stranka prava (ČSP) 1904. godine mijenja ime u Starčevićeva hrvatska stranka prava (SHSP), koja 1910. godine fuzijom s kršćansko-socijalnom grupom oko lista *Hrvatstvo* mijenja ime u Stranka prava (SP).

¹⁰ Matična Stranka prava se 1903. s Neodvisnom narodnom strankom fuzionirala u Hrvatsku stranku prava, koja se 1910. s Hrvatskom pučkom naprednom strankom fuzionirala u Hrvatsku ujedinjenu samostalnu stranku.

¹¹ Jaroslav ŠIDAK i dr., *Povijest hrvatskog naroda g. 1860-1914.*, Školska knjiga, Zagreb, 1968., 221. -223.; Tihomir CIPEK, Stjepan MATKOVIĆ (prir.), *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842.-1914.*, Disput, Zagreb, 2006., 505.-507.

priznavala postojanje Srba u Hrvatskoj, smatrajući ih, u etničkom pogledu, stanovništvom dijelom hrvatskog, a dijelom vlaškog porijekla, posrbljenog naporima velikosrpske propagande.¹² Druga njezina specifičnost bio je odnos prema Hrvatsko-ugarskoj nagodbi. Dok je njezina pravaška suparnica početkom 20. stoljeća prihvatila zakonitost Nagodbe,¹³ što joj je potom u koaliciji s dijelom hrvatskih i obje srpske oporbene stranke omogućilo i kratkotrajan dolazak na vlast u Hrvatskoj,¹⁴ ČSP (SHSP/SP) nikad nije priznala njezinu zakonitost, što ju je i trajno onemogućilo u dolasku na vlast, iako je odlučujućim političkim čimbenicima u Budimpešti i Beču davala do znanja, da je u slučaju dolaska na vlast spremna suspendirati ovaj, protunagodbeni dio svoga programa.¹⁵

U dosadašnjoj je historiografiji utvrđeno da je ČSP bila stranka "sitne buržoazije",¹⁶ odnosno da je u Zagrebu, gdje je u početku svoga djelovanja imala „glavno uporište“,¹⁷ najveći uspjeh imala među maloobrtnicima, vlasnicima manjih dućana i „malim“ rentijerima.¹⁸ U to, početno vrijeme, ČSP je u Zagrebu imala i svoju snažnu radničku organizaciju, koja je brojnošću nadmašivala radničku organizaciju matične Stranke prava i ozbiljno konkurirala socijaldemokratskoj radničkoj organizaciji.¹⁹ U isto vrijeme Neodvisna narodna stranka, a sve više i matična Stranka prava okretali su se bogatijim i obrazovanijim hrvatskim društvenim slojevima, odnosno „višem građanstvu“.²⁰ Osim toga, ove su dvije stranke u to vrijeme uživale i potporu katoličkog crkvenog vrha u banskoj Hrvatskoj,²¹ zbog čega su oko

¹² Stjepan MATKOVIĆ, *Čista stranka prava 1895.-1903.*, Hrvatski institut za povijest, Dom i svijet, Zagreb, 2001., 144.-149. Izuzetak je činio Iso Kršnjavi, koji je 1906., prilikom stupanja u SHSP dobio pravo na zastupanje posebnog stanovišta u pogledu Srba, te je kao frankovac u javnom životu istupao s pozicije njihova postojanja u hrvatskim zemljama. ISO KRŠNJAVI, *Zapisci. Iza kulisa hrvatske politike*, knjiga druga, Mladost, Zagreb, 1986., 462., 582.

¹³ T. CIPEK, S. MATKOVIĆ, *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina*, 494.-496.

¹⁴ Riječ je o Hrvatsko-srpskoj koaliciji, koju su činile Hrvatska stranka prava, Hrvatska pučka napredna stranka, Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije (do 1906.), Srpska narodna samostalna stranka i Srpska narodna radikalna stranka (do 1907.).

¹⁵ Mislav GABELICA, *"Ideološke razlike između milinovačkih i frankovačkih pravaša uoči Prvog svjetskog rata (1908.-1914.)"*, Pravaštvo u hrvatskome političkom i kulturnom životu u sučelju dvaju stoljeća, Zbornik radova sa znanstvenog skupa Stranka prava u hrvatskome političkom i kulturnom životu 1861.-1929., Hrvatski institut za povijest, ur. Zdravka JELASKA MARIJAN, Zlatko MATIJEVIĆ, Zagreb, 2013., 283.-293.

¹⁶ Mirjana GROSS, *Povijest pravaške ideologije*, Sveučilište u Zagrebu – Institut za hrvatsku povijest, Zagreb, 1973., 311.-312.

¹⁷ S. MATKOVIĆ, *Čista stranka prava*, 341.

¹⁸ Isto, 193., 195.

¹⁹ Isto, 227.-241.

²⁰ Isto, 195.; M. GROSS, *Povijest pravaške ideologije*, 312.

²¹ S. MATKOVIĆ, *Čista stranka prava*, 81., 84.-90., 116.-123.

sebe okupljale i znatan broj hrvatskog nižeg, župnog svećenstva,²² koje je imalo velik politički utjecaj na seosko stanovništvo.

Nakon što je početkom 20. stoljeća Hrvatska stranka prava (HSP), nastala fuzijom matične Stranke prava i Neodvisne narodne stranke, uz srbofilska sve izrazitije počela prihvaćati i liberalna, protukatolička načela, velik dio hrvatskoga nižeg katoličkog svećenstva počeo se odvajati od te stranke, te je dio izravno pristupio ČSP-u (SHSP-u), a dio je stupio pod pokroviteljstvo novoosnovane kršćansko-socijalne političke grupe, koja se okupljala oko lista *Hrvatstvo* i koja se u daljnjem djelovanju, do njihove konačne fuzije 1910. godine, sve više približavala SHSP-u. Zahvaljujući između ostaloga i pristupu većeg broja nižeg katoličkog svećenstva, te podršci koju je dobivala od grupe oko *Hrvatstva*, frankovačka je stranka omašovala svoju organizaciju i izašla iz uskog okvira Zagreba i njegove okolice. Od jedne liberalne, prvenstveno urbane stranke, koja je okupljala „sitnu buržoaziju“, ova se stranka počela okretati i selu, postupno prihvaćajući kršćansko-socijalna načela.²³ Iako je u ovom drugom razdoblju svoga djelovanja SHSP ubrzo postala jedan od „glavnih magneta stranačkog okupljanja seljaštva“, u čemu je konkurirala novostvorenoj Hrvatskoj pučkoj seljačkoj stranci,²⁴ koja je „upravo u Podravini imala jedno od svojih najčvršćih uporišta“,²⁵ frankovačka stranka ne samo da nije izgubila utjecaj na „sitnoburžuske“ čimbenike u Zagrebu,²⁶ nego je početkom 20. stoljeća posredstvom istih čimbenika u ostalom dijelu Hrvatske prodrila i u dio gradova hrvatske provincije.²⁷ Ipak je zabilježeno da je okretanjem provinciji i selu, SHSP počela zapostavljati svoju zagrebačku radničku organizaciju, koja se zbog toga već 1907. godine utopila u kršćansko-socijalnoj radničkoj organizaciji pod vodstvom grupe oko *Hrvatstva*.²⁸

²² Mislav GABELICA, „Katolički svećenici u banskoj Hrvatskoj na izbornim listama frankovačkih pravaša (1895.-1913.), *Pilar*, god VII, br. 14 (2), Zagreb, 2012., 37-40.

²³ M. GABELICA, „Katolički svećenici u banskoj Hrvatskoj na izbornim listama frankovačkih pravaša“, 40.-60.

²⁴ S. MATKOVIĆ, *Čista stranka prava*, 341.

²⁵ D. FELETAR, *Podravina – Općine Koprivnica, Đurđevac, Ludbreg u prošlosti i sadašnjosti*, 130.

²⁶ Mislav GABELICA, „Starčevićeva hrvatska stranka prava (Stranka prava) i izbori za zagrebačko gradsko zastupstvo od 1904. do 1917. godine“, *Časopis za suvremenu povijest*, god 48., br. 3., Zagreb, 2016., 727.-761.

²⁷ Mislav GABELICA, *Pravaštvo u Požeškoj županiji (1895.-1914.)*, Naklada Slap, Zagreb, 2020., 135.-141.; 191.-194.

²⁸ „Pristaše Hrvatskog radnika – kršćanski socijali“, *Hrvatska* (Zagreb), 18. srpnja 1907., 3.; Jeronim GROZDEK, „Gdje je Hrvatski radnički savez“, *Hrvatska Hrvatom*, (Zlatar), 25. travnja 1909., 2-3.

Od početka svoga postojanja ČSP je okupljala i oporbeni dio imućnijeg, židovskog građanstva, kojeg su ovoj stranci privlačili njezin tolerantan odnos prema Židovima i židovsko porijeklo Josipa Franka, a od ostatka hrvatske oporbe odbijao antisemitizam njezinih predstavnika²⁹ i navedena podrška katoličkog crkvenog vrha. No, okupljanje oporbenog dijela židovskog građanstva oko SHSP nije prekinuto niti nakon što je ova stranka uz podršku katoličkog svećenstva, čiji je dio u prethodnom razdoblju dijelio antisemitska stajališta,³⁰ prodrla u hrvatsku provinciju i na selo, pri čemu je ova stranka počela prihvaćati i katolička, odnosno kršćansko-socijalna načela.³¹ Nekoliko je međusobno povezanih razloga ostajanju oporbenog židovskog građanstva uz SHSP, odnosno njihovom pristupanju ovoj stranci u mjestima u koja je ova stranka prodrla početkom 20. stoljeća, kao primjerice u Brodu na Savi ili Pakracu. U prvom redu, na osobnoj razini, SHSP (SP) nije nikada, pa ni nakon fuzije s grupom oko *Hrvatstva*, prihvatila antisemitsku retoriku, koju su njezini oporbeni protivnici nastavili koristiti kroz svo vrijeme postojanja Austro-Ugarske Monarhije. Osim toga, na gospodarskoj razini, u nekim su mjestima banske Hrvatske srpski i židovski kapital međusobno oštro konkurirali, što se odražavalo i na političke odnose, te su stranke Hrvatsko-srpske koalicije zbog osobnih, nacionalnih, ideoloških ili stranačkih razloga podupirale srpske na štetu židovskih interesa, a Židovi su u frankovcima našli političku snagu, koja će zastupajući protusrpska stajališta braniti njihove interese.³² Na koncu na identitetskoj razini, Židovi su se zbog svog etničkog porijekla nacionalno mogli identificirati s hrvatstvom, kojeg su mogli prihvatiti na temelju pripadnosti hrvatskoj državi, koliko god ona bila virtualna, no teško su se mogli identificirati s isključivo etnički, odnosno raso utemeljenim (jugo)slavenstvom, kojeg su promicale ostale hrvatske oporbene stranke. U slučaju Hrvatske pučke seljačke stranke, osim s njezinim antisemitizmom i (jugo)slavenstvom, Židovi se zbog svoga društvenog položaja nisu mogli poistovjetiti ni s njezinom seljačkom ideologijom.³³

²⁹ S. MATKOVIĆ, Čista stranka prava, 73.-78., 123.-124.; M. GABELICA, *Pravaštvo u Požeškoj županiji*, 65.-68., 75., 150.-151.; Ivo GOLDSTEIN, „Stjepan Radić i Židovi“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, god. 29, Zagreb, 1996., 208.-216.

³⁰ Vidi primjerice slučaj stražemanskog župnika Franje (Šavre) Marinovića, u: M. GABELICA, *Pravaštvo u Požeškoj županiji*, 95.-96.

³¹ O reakciji zagrebačkih, varaždinskih i brodskih Židova, pristaša SHSP, na čin fuzije ove stranke s grupom oko *Hrvatstva*, vidi: M. GABELICA, „Katolički svećenici u banskoj Hrvatskoj na izbornim listama frankovačkih pravaša“, 59.-60.; M. GABELICA, *Pravaštvo u Požeškoj županiji*, 142.-143.

³² M. GABELICA, *Pravaštvo u Požeškoj županiji*, 141.-143., 194.-196.; Ljiljana DOBROVŠAK, „Prva konferencija Zemaljskog udruženja cionista južnoslavenskih krajeva Austrougarske Monarhije u Brodu na Savi 1909. godine“, *Scrinia Slavonica*, god. 6., Slavonski Brod, 2006., 246.-247., 262.-264.

³³ „Židovi nisu smjeli glasovati za kandidate HPSS već za to, jer oni brane seljačke interese“, *Hrvatske novine* (Virje), 2. travnja 1908., 2.

3. FRANKOVCI U VARAŽDINSKOM I LUDBREŠKOM KOTARU DO 1908. GODINE

Koncem 1870-ih Varaždinska je županija uz Hrvatsko primorje bila jedno od glavnih uporišta obnovljene Stranke prava, čiji je rad zamro nakon Rakovičke bune 1871. godine,³⁴ te se tijekom saborskih izbora održanih tijekom 1880-ih Stranka prava u toj županiji i gradu Varaždinu kandidirala u iznimno velikom broju izbornih kotara i uglavnom postizala odlične rezultate.³⁵ Već na izborima održanima 1881. godine Stranka prava se između ostaloga kandidirala i u izbornom kotaru sa sjedištem u Varaždinskim Toplicama, koji je u to vrijeme uz upravne općine Varaždinske Toplice i Novi Marof (koje su 1886. godine pripale upravnom kotaru Novi Marof), obuhvaćao i nekoliko poreznih općina upravne općine Biškupec (Vidovec).³⁶ Ovaj je izborni kotar Stranka prava prvi puta osvojila na izborima

³⁴ Jasna TURKALJ, Pravaški pokret 1878.-1887., Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2009., 40.-42.

³⁵ Prema Jasni Turkalj, Varaždinska županija i grad Varaždin su tijekom čitavih 1880-ih godina bili podijeljeni na 13 izbornih kotara, pri čemu vjerojatno misli na izborne kotare s biralištima u: Varaždinskim Toplicama, Ludbregu, Rasinji, Vinici, Ivancu, Zlataru, trgovištu Krapini, vanjskoj Krapini (Đurmancu), Svetom Križu, Klanjcu i Pregradi, te na dva izborna kotara u gradu Varaždinu. Na temelju toga izvodi, da se Stranka prava na izborima iz 1881. ukupno kandidirala u 26 izbornih kotara, od čega najviše u Varaždinskoj županiji i gradu Varaždinu, gdje se kandidirala u 8 izbornih kotara (31%). Od ukupno 9 mandata osvojenih na ovim izborima, 2 je osvojila u Varaždinskoj županiji. Isto tako, da se Stranka prava na izborima održanima 1884. kandidirala u 53 izborna kotara, od čega u 8 izbornih kotara Varaždinske županije i grada Varaždina (15%), gdje je osvojila 6 mandata. Naposljetku, da se na izborima održanima 1887., na koje je izašla u izornoj koaliciji s ostalim oporbenim strankama, Stranka prava kandidirala u ukupno 28 izbornih kotara, od čega u 6 izbornih kotara Varaždinske županije i grada Varaždina (21,4%). Od samo 10 mandata, jedan je osvojila u Varaždinskoj županiji. J. TURKALJ, Pravaški pokret 1878.-1887., 121.-122., 158., 278., 343., 410., 432. Međutim problem je, što se do 1886. čitav prostor izbornog kotara Rasinja (upravne općine Sokolovac i Kuzminec), nalazio u sastavu Križevačke županije (s time da je upravna općina Sokolovac i nakon 1886. „ostala“ u sastavu Bjelovarsko-križevačke županije), te što su se dvije upravne općine izbornog kotara u Ludbregu (Martijanec i Jalžabet) nalazile u sastavu Varaždinske županije, dok se glavni dio toga kotara s biralištem (upravna općina Ludbreg), nalazio u sastavu Križevačke županije. Prema tomu, bolje bi bilo napisati, da su do 1886. Varaždinska županija i grad Varaždin bili podijeljeni na 11 izbornih kotara. Budući da se na izborima održanima 1881. Stranka prava nije kandidirala ni u Ludbregu ni u Rasinji, sporan je samo navedeni izračun za izbore održane 1884. kada se Stranka prava između ostaloga kandidirala i u Ludbregu i u Rasinji. Tada se dakle Stranka prava u Varaždinskoj županiji i gradu Varaždinu kandidirala u 6, a ne u 8 izbornih kotara (11,3%), te je u svih 6 kotara i pobijedila (budući da je izgubila upravo u Ludbregu i Rasinji).

³⁶ Riječ je o poreznim općinama: Sv. Ilija, Beretinec, Gornji Kučan, Črešnjevo i Šandorovec. „Oglas“, Hrvatska straža (Varaždin), 28. svibnja 1887., 1. U to vrijeme upravnoj općini Biškupec pripadale su i porezne općine buduće upravne općine Vidovec (Vidovec, Zamlača, Nedeljanec, Cerje Tužno te Bela Radovan), koje su se u svibnju 1888. odvojile i formirale posebnu upravnu općinu. U nekim člancima ova jedinstvena upravna općina, od koje su 1888. nastale dvije općine, Biškupec i Vidovec, naziva se Biškupec, a u drugima Vidovec. „Naredba kr. hrv.-slav.-dalm. vlade odjela za unut. poslove od 3. svibnja 1888.“, Narodne novine, 15. lipnja 1888., 1.

1884. godine, kada je tamo pobijedio župnik u Radoboju, Ivan Šimek.³⁷ Na istim izborima Stranka prava se prvi puta kandidirala u izbornom kotaru Ludbreg, koji je u to vrijeme obuhvaćao i upravnu općinu Jalžabet (budućeg biškupečkog izbornog kotara), gdje je njezin kandidat, župnik u Sv. Đurđu kraj Ludbrega Matija Spahija, izgubio izbore.³⁸ Na narednim izborima, održanima 1887. godine, Stranka prava se nije kandidirala u Ludbregu, a oporbenim sporazumom izborni kotar u Varaždinskim Toplicama prepustila je Neodvisnoj narodnoj stranci, čiji je kandidat tom prilikom poražen.³⁹ Kroz to vrijeme Stranka prava se ni jednom nije kandidirala u izbornom kotaru s biralištem u Vinici, kojem je pripadao veći dio budućeg biškupečkog izbornog kotara: ostatak upravne općine Biškupec (Vidovec) te upravne općine Petrijanec i Vinica.⁴⁰ Prvi puta ova se stranka u novostvorenom biškupečkom izbornom kotaru kandidirala 1892. godine, na prvim izborima održanima nakon izborne reforme iz 1888. godine, kojom je ovaj izborni kotar i stvoren. Tom prilikom njezinog kandidata Gjuru baruna Rukavinu pobijedio je kandidat Narodne stranke, Gejza pl. Josipović.⁴¹ Nakon pravaškog raskola iz 1895. godine, pravaška uporišta u Varaždinskoj županiji zadržala je matična Stranka prava (domovinaši), a ČSP u početku tamo nije ostvarila bitniji utjecaj. Izuzetak je, donekle, činio grad Varaždin, čija je lokalna pravaška organizacija na čelu s trgovcem Josipom Milkovićem nakon pravaškog raskola pristala uz ČSP.⁴² Unatoč tomu ČSP se na izborima održanima 1897. godine nije kandidirala u

³⁷ J. TURKALJ, *Pravaški pokret 1878.-1887.*, 330.

³⁸ *Isto*, 330.-331.

³⁹ *Isto*, 424. Kandidat Neodvisne narodne stranke nije se ni pojavio na biralištu u Varaždinskim Toplicama, te je kandidat Narodne stranke, Koloman pl. Mixich izabran jednoglasno. „Izbori za sabor“, *Narodne novine*, 16. lipnja 1887., 2.

⁴⁰ „Oglas“, *Hrvatska straža* (Varaždin), 28. svibnja 1887., 1. U sastavu viničkog izbornog kotara u ovo se vrijeme nalazila i upravna općina Maruševac, koja je u srpnju 1887. pripala upravnom kotaru Ivanec. „Naredba kralj. hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade, odjela za unutarnje poslove, od 1. srpnja 1887.“, *Narodne novine*, 15. lipnja 1888., 1. Nakon izborne reforme iz 1888. općina Maruševac pripala je i izbornom kotaru u Ivanju. „Osnova zakona o preinaci nekih ustanova

zakona ob izbornom redu za sabor kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije“, *Narodne novine*, 13. lipnja 1888., 3.

⁴² R. HORVAT, *Hrvatska Podravina*, 76.

S. MATKOVIĆ, Čista stranka prava, 291.-293. O Josipu Milkoviću vidi: Ivančica JEŽ, „Dr. Pero Magdić i razvoj „modernog pravaštva“ u Varaždinu (1895.-1905.)“, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 48., br. 2., Zagreb, 2016., 506.-507. Veze frankovaca s gradom Varaždinom imaju svoju povijest. Još na izborima održanima 1884. u drugom varaždinskom izbornom kotaru kao pravaš se kandidirao budući frankovački prvak, književnik Eugen Kumičić, koji je 1882. oženio Mariju Maršić, kćer uglednog varaždinskog posjednika i neformalnog vođe varaždinskih pravaša, Gjure Maršića. Tom prilikom Kumičić je pobijedio, no na sljedećim izborima, održanima 1887. Kumičić je u drugom varaždinskom izbornom kotaru izgubio izbore. J. TURKALJ, *Pravaški pokret 1878.-1887.*, 331.-333.,

gradu Varaždinu. Na ovim se izborima kandidirala u 17 izbornih kotara, od čega samo u jednom izbornom kotaru Varaždinske županije, Ludbregu, gdje se njezin kandidat, ludbreški župnik Janko (Ivan) Bočkaj, prije izbora povukao iz izborne utrke, prema svemu sudeći u korist samostalnog kandidata oporbe, martijanečkog vlastelina, staro-unioniste Pavla baruna Raucha.⁴³ Nasuprot tomu izborna koalicija matične Stranke prava i Neodvisne narodne stranke (Udružena opozicija) kandidirala se u velikom broju izbornih kotara Varaždinske županije, gdje je polučila izvanredan uspjeh.⁴⁴ U biškupečkom izbornom kotaru oporbena izborna koalicija kandidirala je sveučilišnog profesora i budućeg zagrebačkog nadbiskupa Antuna Bauera, „za koga se zauzelo svećenstvo u cijelom kotaru varaždinskom“, te je i pobijedio.⁴⁵

Znakovito je da je na ovim izborima Ludbreg bio jedini izborni kotar Varaždinske županije u kojemu Udružena opozicija nije istaknula svoga kandidata i jedini kotar ove županije u kojemu je ČSP istaknula svoga kandidata. Prema navodu ludbreškog Židova Mirka Weinrebea, rođenoga u Ludbregu 1894. godine, „Lud-

340., 424. Na izborima održanima 1892. u (sada jedinom) varaždinskom izbornom kotaru kao pravaš se kandidirao budući frankovački prvak i dugogodišnji predsjednik ČSP-a (SHSP-a), Josip Frank. Izbore je izgubio osvojivši 164 glasa prema 353 glasa, koja je osvojio njegov protukandidat iz Narodne stranke, Mirko pl. Josipović. Ivančica JEŽ, „Dr. Pero Magdić i razvoj „modernog pravaštva“ u Varaždinu (1895.-1905.)“, 506.-509. Već tada režimski tisak u Varaždinu razlikovao je pristaše Stranke prava od „Frankovaca“, kojima se u Varaždinu između ostalih pripadali i mladi trgovački pomoćnici, koji su za ovih izbora trgali Josipovićeve izborne plakate. „Izborni pokret“, Varaždinski viestnik (Varaždin), 28. svibnja 1892., 2.-3. Stvaranjem ČSP-a, ova je stranka u Varaždinu oko sebe okupila isti društveni sloj kao i u Zagrebu: „sitno građanstvo“, koje je na gradskim izborima biralo u 3. izborništvu. I. JEŽ, „Dr. Pero Magdić i razvoj „modernog pravaštva“ u Varaždinu“, 523.

⁴³ S. MATKOVIĆ, *Čista stranka prava*, 78., 92.-93.

⁴⁴ Nakon izborne reforme iz 1888., Varaždinska županija bila je podijeljena na 8 izbornih kotara (Krapina, Pregrada, Klanjec, Ivanec, Biškupec, Ludbreg, Novi Marof i Zlatar), te je jednog zastupnika birao i grad Varaždin. Izborna koalicija matične Stranke prava i Neodvisne narodne stranke natjecala se u 7 izbornih kotara (Biškupec, Ivanec, Klanjec, Novom Marofu, Krapini i Zlataru), te je pobijedila u 5 izbornih kotara (Biškupcu, Klanjcu, Pregradi, Krapini i Zlataru). Prema navodu režimskog tiska, pritom je „glavnu rječ pri izborih vodilo svećenstvo županije varaždinske“. „Izbor saborskog poklisara za grad Varaždin“, Varaždinski viestnik, 22. svibnja 1897., 1. U Ludbregu je koalirana oporba poduprla „staro-unionističkog“ kandidata Pavla baruna Raucha, vlasnika posjeda u Martijancu kraj Ludbrega, koji je i pobijedio. „Izborna gibanje“, Hrvatsko pravo (Zagreb), 12. svibnja 1897., 2.

⁴⁵ R. HORVAT, *Hrvatska Podravina*, 77.

bregu 1894. godine, „Ludbrežani i okolica bili su za mog djetinjstva frankovci i većina Židova držala je s njima. Kasnije, kada je pučanstvo prešlo u Radićevce, Židovi su silom prilika - radi njegovog antisemitizma, otpali kao političke pristalice(...)“⁴⁶. Navedena činjenica, da je na ovim izborima koalirana oporba od svih izbornih kotara Varaždinske županije izbjegla kandidirati se samo u Ludbregu, te da se u isto vrijeme ČSP u Varaždinskoj županiji kandidirala samo u Ludbregu, djelomično potvrđuje prvi dio Weinrebeova navoda, te upućuje barem na to, da su „Ludbrežani i okolica“ već koncem 19. stoljeća u većoj mjeri pristajali uz frankovce, nego uz stranke koalirane oporbe.

Potvrdu nalazi i drugi dio Weinrebeovog navoda, koji govori o pristajanju većine ludbreških Židova uz frankovce barem do 1908. godine, kada je Stjepan Radić prvi puta izabran za zastupnika ludbreškog kotara, nakon čega su ludbreški Židovi navodno „otpali kao političke pristalice(...)“ Uoči ovih izbora ČSP je održala svoju skupštinu, koju su iz Ludbrega brzojavno pozdravila dvojica ludbreških Židova, gostioničar⁴⁷ Šandor Pajtaš, koji je i kasnije pristajao uz frankovce i prijateljevao s budućim frankovačkim zastupnikom ovoga kotara, Pavlom Gašparovićem,⁴⁸ te netko od članova jedne od najbogatijih židovskih obitelji u Ludbregu, Scheyer, čiji je rodonačelnik Vilim 1892. godine ustanovio prvi novčani zavod u Ludbregu, *Ludbrešku dioničku štedionicu*.⁴⁹ Potvrdu ovom dijelu Weinrebeovog navoda nalazimo i u djelovanju frankovačkog kandidata na ovim izborima, ludbreškog župnika Janka Bočkaja, koji je kao mladi svećenik 1895. godine došao u Ludbreg, gdje je služio sve do svoje smrti, 1937.⁵⁰ godine.

⁴⁶ Milivoj DRETAR, *Židovi u ludbreškom kraju: povijesno-demografski prilozi*, Pučko otvoreno učilište „Dragutin Novak“, Zagreb, 2010., 88. Na ovom mjestu Weinrebeov citat se prekida, pa bi bilo zanimljivo vidjeti od čega su ludbreški Židovi „otpali kao političke pristalice“ radi Radićevog antisemitizma. Da li od hrvatske nacionalne ideje?

⁴⁷ „Pobjeda Čiste stranke prava“, *Hrvatsko pravo*, 1. svibnja 1897., 2.-3. U svom brzojavu „Pajtaš“ se ispričao što je bio zapriječen doći na skupštinu, no izjavio je da „duhom prisustvujem i slažem se sa svimi zaključci.“

⁴⁸ M. DRETAR, *Židovi u ludbreškom kraju*, 88.

⁴⁹ Milivoj DRETAR, „Tragom nestale židovske zajednice“, *Historia Varasdiensis*, god. 1., br. 1., Varaždin, 2011., 203.

⁵⁰ Hrvoje PETRIĆ, „Prilozi za popis župnika i upravitelja župa Podravine od srednjega vijeka do 20. stoljeća“, *Podravina*, god. 13., br. 26., Koprivnica, 2014., 221. Prethodno je Bočkaj bio kapelan u Pakracu, gdje su se nakon njegova odlaska u Ludbreg kao kapelani kratkotrajno našli (domovinaš) Stjepan Zagorac i (frankovac) Juraj Tomac.

On je u Ludbregu prijateljevao s ludbreškim rabinom Josefom Leopoldom Deutchom, rodом iz Požuna, koji je u Ludbreg došao 1902. godine, pa mu je prema Weintrebeovom navodu, Bočkaj „prvih godina kada hrvatski još nije znao prevodio (...) šetajući ludbreškim glavnim ulicama njegovu propovijed sa mađarskog na hrvatski“.⁵¹

Već u to vrijeme među Ludbrežanima je tinjao antisemitizam, na kojem je kasnije zaplovio Radić, te su se tijekom protumađarskih prosvjeda 1903. godine na meti prosvjednika u Ludbregu našli i lokalni Židovi. U tim prosvjedima najteže je prošao predsjednik Ludbreške dioničke štedionice, Vilim Scheyer, kojemu su prosvjednici devastirali zgradu štedionice i obiteljsku kuću, te se prema Weintrebeovom navodu Scheyerova obitelj tijekom napada sklonila „kod svoga prijatelja župnika Bočkaja, koji je bio dioničar štedionice.“⁵² Ovo nije bio jedini primjer poslovno-prijateljskih veza ludbreških frankovaca i lokalnih Židova. Tako je 1897. godine jedan od članova ravnateljstva Scheyerove štedionice⁵³ bio ludbreški gostioničar, budući potpredsjednik frankovačkog kluba u Ludbregu, Gjuro Kerstner, dok će tajnik ovoga kluba biti židovski poduzetnik Vatroslav (Ignac) Gross,⁵⁴ nekađašnji djelatnik Scheyerove štedionice, koji se 1906. godine osamostalio i osnovao Banku i štedionicu d. d. u Ludbregu.⁵⁵ U osnutku Grossovog novčanog zavoda sudjelovali su župnik Bočkaj i martijanečki vlastelin Pavao barun Rauch,⁵⁶ koji će 1907. godine biti imenovan predsjednikom ovog zavoda,⁵⁷ te će kao hrvatski ban (1908.-1910.) uspostaviti tijesne političke veze s frankovačkom strankom.

Na sljedećim izborima, nenadano održanima 1901. godine, matična Stranka prava i Neodvisna narodna stranka doživjele su strahovit poraz, te su i u Varaždinskoj

⁵¹ M. DRETAR, *Židovi u ludbreškom kraju*, 53.

⁵² *Isto*, 110.-111. Bočkaj je potom u ludbreškom općinskom zastupstvu osudio nasilno ponašanje seljaka. S. MATKOVIĆ, *Čista stranka prava*, 174.

⁵³ *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije, za godinu 1897.*, Zagreb, 354.

⁵⁴ Predsjednik ovoga kluba bit će župnik Janko Bočkaj. "Starčevićanski klub u Ludbregu", *Hrvatske pravice* (Varaždin), 29. lipnja 1907., 6.

⁵⁵ M. DRETAR, „Tragom nestale židovske zajednice“, 203.-204.

⁵⁶ *Pravila Banke i štedione dioničarskoga društva u Ludbregu*, Varaždin, 1906., 27.

⁵⁷ *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije, za godinu 1907.*, Zagreb, 268.-269.

županiji izgubile velik broj mandata.⁵⁸ Ovoga puta u Biškupcu je kandidata Udružene opozicije, Antuna Bauera, pobijedio kandidat Narodne stranke, Marko grof Bombelles.⁵⁹ Smatrajući da nema izgleda za uspjeh, ČSP se na izborima održanima 1901. godine nije kandidirala ni u jednom izbornom kotaru Varaždinske županije ni u gradu Varaždinu. Međutim, već nekoliko godina poslije ova je stranka pobijedila na dva dopunska izbora u Varaždinskoj županiji, čime je započeo njezin prodor u ovaj dio Hrvatske. Prvo je 1903. godine kandidat ČSP-a, Eugen Kumičić, osvojio izborni kotar u Zlataru, koji je ostao „ispražnjen“ odreknućem Vladimira pl. Halpera od mandata, pobijedivši kandidata HSP-a (fuzioniranih matične Stranke prava i Neodvisne narodne stranke), Jurja baruna Rukavinu, a zatim je u prosincu 1904. godine upravitelj župe u Sv. Ivanu Žabnom, Juraj Tomac,⁶⁰ osvojio izborni kotar u Biškupcu,⁶¹ koji je ostao „ispražnjen“ odreknućem mandata Marka grofa Bombellesa, pobijedivši kandidata HSP-a i vođu ove stranke u Varaždinu, odvjetnika Peru Magdića.⁶²

⁵⁸ Na ovim izborima koalirana opozicija istaknula je kandidate u svih osam izbornih kotara Varaždinske županije, te u gradu Varaždinu, a pobijedila je u dva, u Klanjcu (Marijan Derenčin) i Pregradi (Fran Vrbanić). U novomaroškom izbornom kotaru na listi koalirane opozicije natjecao se Antun Radić, koji je poražen osvojivši 13 glasova. „Iz županije“, *Varaždinski viestnik*, 9. studenoga 1901., 2.; „Iz grada“, *Varaždinski viestnik*, 9. studenoga 1901., 3.

⁵⁹ R. HORVAT, *Hrvatska Podravina*, 77.-78.

⁶⁰ O Jurju Tomcu vidi: S. MATKOVIĆ, *Čista stranka prava*, 319.-320.; David KARLOVIĆ, „Tomac Juraj“, *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925.-1925*, Hrvatski štamparski zavod, ur. Emilij LASZOWSKI, Zagreb, 1925., 263.; Ivica MIŠKULIN, „Župnik Juraj Tomac i vlasti Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1919.-1923.“, *Croatia Christiana periodica*, god. 29., br. 55, Zagreb, 2005., 185.-208.; Ivica MIŠKULIN, „Pravaški župnik Juraj Tomac i seljački vođa Stjepan Radić: prilog povijesti jedne borbe za hrvatsko seljaštvo“, *Pravaštvo u hrvatskome političkom i kulturnom životu u sučelju dvaju stoljeća*, 329.-357.

⁶¹ S. MATKOVIĆ, *Čista stranka prava*, 182.-184.

⁶² R. HORVAT, *Hrvatska Podravina*, 78.; I. JEŽ, „Dr. Pero Magdić i razvoj „modernog pravaštva“ u Varaždinu“, 521.-522. Nakon Kumičićeve smrti u rujnu 1904. održani su novi dopunski izbori u Zlataru, na kojima je pobijedio kandidat SHSP-a, Dragutin Pisačić. S. MATKOVIĆ, *Čista stranka prava*, 183.; U studenom 1904. održani su dopunski izbori i u izbornom kotaru u Ivancu, koji je ostao „ispražnjen“ smrću dotadašnjeg zastupnika Hinka pl. Franciscija. Tamo su se uz pristašu Narodne stranke, Eduarda Milanića, kandidirali: ispred HSP-a župnik u Maruševcu, Janko Šašel, te ispred SHSP-a, poduzetnik Ivan Zatlika. Pred izbore Zatlika je povukao svoju kandidaturu u korist Šašela, koji je na ovim izborima pobijedio. „Izbor narodnoga zastupnika u Ivancu“, *Varaždinski viestnik*, 5. studenoga 1904., 1. Na ovim izborima za Šašela je „lomilo koplje“ 12 svećenika ivanečkog kotara. „Izborna gibanje u Biškupcu“, *Hrvatsko pravo*, 28. studenoga 1904., 2.

U hrvatskoj se historiografiji navodi, da su Kumičićevoj pobjedi u Zlataru presudno doprinijeli svećenici zlatarskog kotara, „domovinaški Savli“ koji su u kratko vrijeme pred ove izbore postali „frankovački Pavli“.⁶³ Međutim, čini se da je Kumičić na ovim izborima nepodijeljenu podršku zlatarskog svećenstva uživao samo do trenutka, kada se protiv njega kandidirao barun Rukavina, a nakon toga da je veći dio toga svećenstva ipak pristao uz kandidata HSP-a.⁶⁴ Da se u ovom trenutku ČSP još uvijek nije mogla osloniti na katoličko svećenstvo Varaždinske županije, potvrđuju navedeni dopunski izbori u Biškupcu, održani više od godinu dana nakon zlatarskih, na kojima je svećenstvo biškupečkog kotara u velikoj većini poduprlo odvjetnika Magdića protiv svećenika Tomca.⁶⁵

Do rujna 1904. godine, kada je namješten za upravitelja župe u Sv. Ivanu Žabnom, Tomac je pet godina upravljao župom u Ljubešćici, u kotaru Novi Mařof, gdje je u tom razdoblju, zasigurno i njegovim utjecajem⁶⁷ ustrojen prvi poznati „kolarski klub“ ČSP-a (SHSP-a) u Varaždinskoj županiji. Moguće je da je riječ o nekadašnjem kolarskom klubu HSP-a, koji je u ovom razdoblju prešao u frankovačke ruke, jer su se u njegovom vodstvu nalazila nekolicina župnika s područja novomaroškog kotara,⁶⁸ od kojih je dio do početka 20. stoljeća pripadao (domovinaškoj) Stranci prava.⁶⁹ Ipak, kako smo vidjeli, Tomčev utjecaj nije se prelio na svećenstvo susjednog, varaždinskog upravnog kotara (biškupečkog izbornog kotara), gdje je u vrijeme ovih izbora jedini svećenik koji je otvoreno podupirao Tomčevu kandidaturu bio župnik u Petrijancu, Stjepan Mihinić mlađi.⁷⁰

⁶³ S. MATKOVIĆ, *Čista stranka prava*, 184.

⁶⁴ M. GABELICA, „Katolički svećenici u banskoj Hrvatskoj na izbornim listama frankovačkih pravaša“, 41.-42.

⁶⁵ Magdića su poduprli članovi kolarske organizacije HSP-a, župnici: Tomo Fućkan (u Biškupcu), Juraj Čvek (u Beli), Ivan Čizmak (u Križovljanu), Aleksa Jalšovec (u Bartolovcu), Franjo Tompić (u Vinici), Ante Švarić (u Sv. Iliji), Karlo Zabavnik (u Vidovcu) i Bolto (Baltazar) Bažulić (u Nadkrižovljanu), te kapelani: Andrija Jakopanec (u Vinici), Stjepan Kovačić (u Križovljanu) i Tomo Štefanec (u Sv. Iliji). I. JEŽ, „Dr. Pero Magdić i razvoj „modernog pravaštva“ u Varaždinu“, 521.

⁶⁶ M. GABELICA, *Pravaštvo u Požeškoj županiji*, 84.

⁶⁷ Tomca je frankovački tisak nazivao „pravim anđelom zanosa“ među narodom novomaroškog kotara. „Viesti iz hrvatskih zemalja“, *Hrvatska zastava* (Zagreb), 3. studenoga 1904., 4.

⁶⁸ „Odgovori blizancima Hrvatskomu pravu i Varaždinskomu vijesniku“, *Naše pravice* (Varaždin), 22. prosinca 1904., 3.-4. Uz Tomca (do rujna 1904.), od ovdje nabrojanih svećenika, ovom su klubu izgleda pripadali: župnik u Visokom Josip Hadrović, župnik u Bisagu Ivan Fućek, i župnik u Gornjoj Rijeci Franjo Vogrinc. „Javna poruka“, *Hrvatsko pravo*, 27. prosinca 1904., 2.

⁶⁹ M. GABELICA, „Katolički svećenici u banskoj Hrvatskoj na izbornim listama frankovačkih pravaša“, 42.

⁷⁰ „Zar politička strast?“, *Hrvatsko pravo*, 1. prosinca 1904., 3.; „Recimo koju“, *Naše pravice*, 4. kolovoza 1904., 1.-2. Mihinićev stric, Stjepan Mihinić stariji, bio je župnik u Zlataru, te je u ovo vrijeme bio jedan od rijetkih svećenika u zlatarskom kotaru, koji je dosljedno pristajao uz franko-

Osim njega, protufrankovački tisak je kao Tomčeva pristašu spominjao i župnika u Jalžabetu, Gabrijela Jankovića,⁷¹ za koga su frankovci pisali, da je još uvijek pristaša HSP-a („obzoraš“), ali su dopuštali mogućnost, da će na ovim izborima biti povučen simpatijama svojih župljana i glasovati za Tomca.⁷²

Na izborima je tijesno pobijedio župnik Tomac, koji je osvojio 95 glasova, prema 92 glasa, koja je osvojio Magdić. Frankovački protivnici su isticali, da je je za frankovački uspjeh u Biškupcu presudna bila potpora mađaranskog režima, odnosno da su u Tomčevu korist prevagnuli glasovi o režimu ovisnih izbornika: petorice biškupečkih Židova, koji prema tvrdnji frankovačkih protivnika „nisu i nemogu biti Hrvati a najmanje Starčevićanci jer hrvatski niti neznaju,⁷³“ te trojice općinskih činovnika i dvojice pučkih učitelja, čime da su se potvrdile glasine, koje su se javile netom prije izbora,⁷⁴ da su svi općinski činovnici i učitelji dobili nalog da glasuju za Tomca, ukoliko bi se tijekom izbora pokazalo da bi Tomac mogao izgubiti.⁷⁵ Frankovci su dopuštali mogućnost, da je režim dao „kakav mig ili savjet“ činovnicima da glasuju za Tomca, no tvrdili su da u tom slučaju svrha tomu nije bila pomoći njihovoj stranci, nego da je svrha bila diskreditirati ih pred narodom kao suradnike režima. Ipak, tvrdili su da je vjerojatnije da su spomenuti izbornici glasovali po svojoj savjesti, s obzirom da mađaroni na ovim izborima nisu istaknuli svoga kandidata.⁷⁶ Da je u ovoj pomoći režima bilo nešto više od namjere diskreditiranja frankovaca pred narodom upućuje topao nekrolog frankovaca

vce. M. GABELICA, „Katolički svećenici u banskoj Hrvatskoj na izbornim listama frankovačkih pravaša“, 42. Ovdje se pogrešno navodi, da je u srpnju 1904. Stjepan Mihinić stariji izabran u eksekutivni odbor SHSP-a. Izabran je Stjepan Mihinić mlađi.

⁷¹ „Pobjeda kod izbora županijskih skupština“, *Naše pravice*, 22. rujna 1904., 2.

⁷² „Izbornikom biškupečkog kotara“, *Hrvatska zastava*, 29. rujna 1904., 3.

⁷³ „Još dvije - tri o izboru u Biškupcu“, *Naše pravice*, 15. prosinca 1904., 1.-2. To su bili sitni trgovci („kramari“): Marko Weiss iz Sv. Ilije, Žiga Ulman iz Jalžabeta, Viktor Pollak iz Petrijanca, Albert Löwenstein iz Bartolovca i Emanuel Hirschl iz Kelemena. „Otvoreno pismo“, *Naše pravice*, 23. veljače 1905., 1.-2.

⁷⁴ „Domaće viesti“, *Naše pravice*, 1. prosinca 1904., 5.

⁷⁵ „Magjaronska pobjeda u Biškupcu“, *Naše pravice*, 8. prosinca 1904., 1.-2.

⁷⁶ „Poslie izbora u Biškupcu“, *Hrvatsko pravo*, 10. prosinca 1904., 1. Od petorice spornih izbornika jedan je bio Gašpar Komar, načelnik općine Šemovec, koja je „listom glasovala za Tomca.“ Drugi je bio Stjepan Plasaj općinski pisar iz Petrijanca, gdje je službovao frankovački župnik Mihinić. Treći je bio Rudolf Dubin, općinski pisar iz Vinice, koja je većinom glasovala za Magdića. Četvrti je bio Josip Turzan, učitelj u Sv. Iliji (upravna općina Biškupec). Peti je bio Marko Šuveljak, učitelj u Svibovcu (porezna općina Sračinec, upravna općina Petrijanec). Od ove petorice samo se za Šuveljka sa sigurnošću može reći da je simpatizirao s frankovcima, jer se i u narednom razdoblju spominje kao frankovački pristaša. „Na sve izbornike grada Varaždina razaslan je slijedeći poziv“, *Hrvatske pravice*, 26. veljače 1908. (posebno izdanje), 1.; „Sugradjani Hrvati“, *Hrvatske pravice*, 16. travnja 1910., 1.

upućen tadašnjem velikom županu Varaždinske županije Radoslavu barunu Rubido-Zichyju, koji se s toga položaja i iz aktivnog bavljenja politikom povukao 1906. godine.

U tom se nekrologu navodi, da je Zichy pred kraj svoje političke karijere razočaran nagodbenom politikom „simpatizirao otvoreno s našom strankom kao predstavnicom hrvatske dinastične državne misli“.⁷⁷

Već na ovim izborima primijetiti će se trend, koji će se zadržati do konca Monarhije: da uz frankovačku politiku u biškupečkom izbornom kotaru jače prijanja ju općine bliže ludbreškom kotaru. Na frankovačkom sastanku održanom pred ove izbore u župnom uredu u Petrijancu, na kojem se odlučilo o Tomčevoj kandidaturi, uz Varaždince Josipa Milkovića i Mihovila Uroića, koji su se tijekom izbora istakli kao glavni Tomčevi agitatori,⁷⁸ isticao se i ludbreški župnik Janko Bočkaj.⁷⁹ Uoči ovih izbora Tomac je pisao, da su za njegovu kandidaturu „najviše navijali“ izbornici iz općina Bartolovec i Šemovec, „za tim oni iz Jalžabeta“, te na koncu „oni iz Petrijanca“;⁸⁰ jedine od nabrojanih općina, koja se nalazila u zapadnom dijelu varaždinskog upravnog kotara, no gdje je djelovao frankovački župnik Stjepan Mihinić. S druge strane, velika većina župnika, koji su podupirali Magdića, svoje su župe imali u zapadnom i južnom dijelu varaždinskog upravnog kotara, koji su gravitirali prema Štajerskoj te ivanečkom i novomarofskom kotaru, osim župnika Jalšovca, koji je držao župu u Bartolovcu u istočnom dijelu ovoga kotara. Prema tvrdnji frankovačkih protivnika, na izborima su uz Tomca pristale „donje strane“ biškupečkog izbornoga kotara: Šemovac, Kelemen, Jalžabet („gdje župnikuje glasoviti patriota, sada frankovac – Gabrijel, a budućih izbora Bog zna čiji će biti“), dok je „gornja strana“, kojoj spadaju mjesta Bela, Vidovec, Sv. Ilija, Biškupec, Vinica, Križovljan, Nadkrižovljan i Petrijanci („premda ondje frankuje poznati nam Mihinić“), većinom pristala uz Magdića.⁸¹ U tom smislu pisali su i frankovci, koji navode da je uz Magdića „pristala Vinica, koja je za posljednjih izborah gotovo listom glasovala za magjarona“, dok je šemovačka općina „listom glasovala za Tomca“.⁸²

Uz utjecaj frankovačkog Ludbrega na istočnu stranu biškupečkog izbornog kotara, na ovakvu njegovu podjelu svakako je utjecala i činjenica, da su se na

⁷⁷ „Radoslav barun Rubido-Zichy Zagorski“, *Hrvatske pravice*, 29. siječnja 1910., 2.

⁷⁸ „Pisma Hrvatskoj zastavi“, *Hrvatska zastava*, 1. rujna 1904., 4.

⁷⁹ „Otvoreno pismo“, *Naše pravice*, 23. veljače 1905., 1.

⁸⁰ „Izbornicima biškupečkoga kotara“, *Hrvatska zastava*, 14. srpnja 1904., 3.-4.

⁸¹ „Izbor u Biškupcu“, Podravac (Virje), 17. prosinca 1904., 1. „Dvie hrvatske slave u jednom danu“, *Hrvatsko pravo*, 6. prosinca 1904., 1.-2.

⁸² „Dvie hrvatske slave u jednom danu“, *Hrvatsko pravo*, 6. prosinca 1904., 1.-2.

⁸³ Hrvoje PETRIĆ, „Socioekonomski razvoj hrvatsko-slovenskog pograničja od kraja XVIII. stoljeća do Drugoga svjetskog rata-primjer ivanečkog i viničkog kraja“, *Historia Varasdiensis*, 3., Varaždin, 2013., 28.

području upravnih općina Vinica, Petrijanec i Križovljan, kao i na prostoru susjednog ivanečkoga kotara, nalazili prostrani posjedi grofovske obitelji Bombelles,⁸³ koja je u ovom razdoblju snažno utjecala na gospodarske prilike toga kraja.⁸⁴ Mada se u literaturi spominje, da su Bombellesi bili povezani s austrijskom protudualističkom i protumađarskom aristokracijom, zbog čega ni Bombellesi nisu surađivali s Khuenovim režimom u Hrvatskoj,⁸⁵ činjenica je da je Marko grof Bombelles na saborskim izborima 1901. godine u biškupečkom izbornom kotaru izabran na listi Khuenove Narodne stranke. U narednom razdoblju Marko Bombelles je uspostavio suradnju s Hrvatsko-srpskom koalicijom,⁸⁶ te je do konca Monarhije zapadni dio biškupečkog kotara na saborskim izborima u većoj mjeri nego ostatak kotara podupirao kandidate Koalicije.

Na saborskim izborima održanima 1906. godine SHSP se kandidirala u 38 izbornih kotara, od čega i u sedam izbornih kotara Varaždinske županije (Klanjcu, Ivancu, Biškupcu, Ludbregu, Novom Marofu i Zlataru) te gradu Varaždinu.⁸⁷ Njezini kandidati pobijedili su u 19 izbornih kotara, od čega u svih sedam navedenih kotara Varaždinske županije. U Biškupcu je ponovo pobijedio župnik Juraj Tomac, a u Ludbregu tajnik obrtnog zbora iz Zagreba, Pavao Gašparović.⁸⁸

Prema službenom izbornom zapisniku, u biškupečkom izbornom kotaru jedini Tomčev protukandidat bio je pristaša Koalicije, sveučilišni profesor Fran Vrbanić, koga je Tomac porazio osvojivši 89 glasova prema 71 kojeg je osvojio Vrbanić.⁸⁹ Među istaknutim Vrbanićevim izbornicima, onima koji su ga i formalno kandidirali pred izbornim povjerenstvom, nalazili su se župnik iz Nadkrižovljana, Baltazar Bažulić, koji se u ovo vrijeme nalazio u nadzornom odboru *Viničke štedionice d. d.*, na čijem se čelu nalazio Marko grof Bombelles,⁹⁰ vinički župnik Franjo Tompić, vlastelin Mirko Peschke, čija je obitelj imala posjed kraj Vinice,⁹¹ Josip Srkulj (pri čemu je vjerojatno riječ o posjedniku iz Vinice),⁹² te vlastelin Dragutin pl.

⁸⁴ Ivan ČERPINKO, „Dva važna Marka viničke obitelji Bombelles“, *Regionalni tjednik*, Varaždin, 2. veljače 2010., 24-25

⁸⁵ Mirjana GROSS, „O položaju plemstva u strukturi elite u sjevernoj Hrvatskoj potkraj 19. i na početku 20. stoljeća“, *Historijski zbornik*, 31-32, Zagreb, 1978.-1979., 143.

⁸⁶ Mirjana GROSS, „Hrvatska politika velikoaustrijskog kruga oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda“, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 2, br. 2., Zagreb, 1970., 33.

⁸⁷ „Kandidati Starčevićeve hrvatske stranke prava“, *Hrvatsko pravo*, 1. svibnja 1906., 1.

⁸⁸ „Novo izabrani narodni zastupnici“, *Hrvatsko pravo*, 5. svibnja 1906., 4.

⁸⁹ HDA, PrZV, kutija 774., dok. 6-1a, b.b./1910., Izborni zapisnici za 1906.-1910.

⁹⁰ „Vinička štedionica dioničarsko društvo u Vinici“, *Varaždinac* (Varaždin), 19. siječnja 1907., 10.

⁹¹ H. PETRIĆ, „Socioekonomski razvoj hrvatsko-slovenskog pograničja“, 28.

⁹² „Josip Srkulj“, *Naše pravice*, 27. studenoga 1913., 4. Drugi Josip Srkulj koji se spominje u varaždinskom tisku bio je dugogodišnji varaždinski gradski zastupnik, koji dakle kao zavičajan u Varaždinu nije mogao glasovati u biškupečkom izbornom kotaru. Taj Josip Srkulj bio je vjerojatno djed hrvatskog povjesničara i zagrebačkog gradonačelnika (1917.-1919.; 1928.-1932.) Stjepana Srkulja.

Kiss iz Šaulovca u općini Črešnjevo, koja se nalazila u južnom dijelu ovoga kotara.

Budući da je velika većina istaknutih Vrbanićevih izbornika potjecala iz zapadnog dijela biškupečkog kotara, možemo pretpostaviti da je Vrbaniću od tamo došla i velika većina osvojenih glasova. S druge strane, o petorici izbornika koji su istaknuli Tomčevu kandidaturu (Mijo Požgaj, Antun Majnarić, Antun Novak, Imbro Bačan i Martin Slunjski) nemamo puno podataka, zbog čega možemo pretpostaviti da je riječ o seljačkoj populaciji. Tek znademo da je neki Antun Novak iz Šemovca bio odbornik frankovačke organizacije u Bartolovcu.

Prema službenom zapisniku izbora u Ludbregu, Gašparovići protukandidati bili su župnik u Velikom Bukovcu Milan Strahinščak kao kandidat „izvan strana-ka”,⁹³ odvjetnik i javni bilježnik u Zlataru, Fran Tonković kao kandidat Narodne stranke, te seljak iz Oriovca Stjepan Gombović kao kandidat Hrvatske pučke seljačke stranke. Među istaknutim Gašparovićevim izbornicima, onima koji su ga i formalno kandidirali pred izbornim povjerenstvom, uz župnika Janka Bočkaja, koji se u ovo vrijeme nalazio u nadzornom odboru Grosseve *Banke i štedionice d. d. u Ludbregu*,⁹⁴ nalazili su se ludbreški ljekarnik Josip Kon, za kojega Milivoj Dretar smatra da bi mogao biti Židov,⁹⁵ zatim Židov Samuel Rosenberg, koji je bio član ravnateljstva Scheyerove *Ludbreške dioničke štedionice*,⁹⁶ još jedan član ravnateljstva ove štedionice, navedeni Gjuro Kerstner, te imućni ludbreški seljak, Rok Vadjon.⁹⁷ U prvom krugu ovih izbora najviše glasova dobili su Tonković (91) i Gašparović (66), koji su ušli u uži izbor, na kojima je glasovima Strahinščakovih i Gombovićevih izbornika pobijedio Gašparović, osvojivši 139 glasova prema 91 Tonkovićevom.⁹⁸

Uspoređujući društvenu strukturu frankovačkih pristaša u ova dva kotara, možemo primijetiti da su frankovačke pristaše u ludbreškom kotaru pripadale višem društvenom razredu, te da su poglavito zahvaljujući dobrim odnosima s lokalnim Židovima imali uporište u oba ludbreška novčana zavoda.

⁹³ Strahinščak se u tisku spominje i kao kandidat Koalicije. „Vjerolomni kandidat“, *Hrvatsko pravo*, 28. travnja 1906., 4.

⁹⁴ *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije, za godinu 1907.*, Zagreb, 268.-269.

⁹⁵ Milivoj Dretar piše, da je „ljekarnička obitelj Konovih (...) navodno bila židovskog porijekla.“ Milivoj DRETAR, „Povijest ludbreške židovske zajednice“, *Podravski zbornik*, br. 30., Koprivnica, 2004., 123. Dragutin Feletar prezime ove ludbreške ljekarničke obitelji navodi kao „Kohn.“ Dragutin FELETAR, „Prinos povijesti ljekarništva u sjeverozapadnoj Hrvatskoj“, *Podravina*, god. 12., br. 23., Koprivnica, 2013., 40.

⁹⁶ *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije, za godinu 1907.*, Zagreb, 268.

⁹⁷ Marija WINTER, „Sto godina pčelarskog društva Ludbreg“, *Ludbreški list*, 26. prosinca 1986., 12.; „Umrli“, *Hrvatska zastava*, 6. siječnja 1910., 7.

⁹⁸ HDA, PrZV, kutija 774., dok. 6-1a, b.b./1910., Izborni zapisnici za 1906.-1910. U prvom krugu Strahinščak je osvojio 54, a Gombović 28 glasova.

Međutim, čini se da frankovci nisu uspjeli jače prodrijeti u ludbrešku okolicu, te osim organizacije u samom Ludbregu, na čijem su se čelu kako smo naveli nalazili župnik Bočkaj, Gjuro Kerstner i Vatroslav Gross, nisu osnovali ni jednu drugu organizaciju u ludbreškom kotaru. S druge strane već od 1906., a „punim intenzitetom“ od prve polovice 1907. godine iz istočnog se dijela ludbreškog kotara, gdje se kako smo naveli nalazila jedna od „organizacijskih jezgri“ HPSS-a, počeo širiti seljački pokret, koji je ubrzo preplavio čitav kotar, osim samog kotarskog središta, naselja Ludbreg.⁹⁹

U svibnju 1907. godine ludbreški kotarski predstojnik zabilježio je učestale posjete Stjepana Radića ovom kotaru, te prvi oštrij sukob između njega i frankovaca Vladimira Franka i Pavla Gašparovića, koji se dogodio na Radićevoj skupštini u Koprivničkom Ivancu. Na kraju svoga izvještaja kotarski predstojnik je zaključio, da je „očito da Radić svojim gusto držanim skupštinama u ovom kotaru nastoji ovaj kotar za sebe osvojiti. Frankovci providili su namjeru Radićeve i sada će nastojati i oni da zadrže svoj posjed i tako ide ovaj kotar u susret interesantnoj borbi Radićevaca i Frankovaca.“¹⁰⁰ Izvješćujući o skupštinama, koje su frankovci u isto vrijeme organizirali u ludbreškom kotaru kao ustuk na Radićeve, kotarski predstojnik je kao „značajno i više nego interesantno“ primijetio, da se nakon frankovačkih skupština u Ludbreg iz Martijanca dovezao Pavao barun Rauch, da je odsjeo kod župnika Bočkaja gdje su odsjeli i navedeni frankovci, te da se „do 10 sati uvečer zadržao tamo u ugodnom društvu tih zastupnika.“¹⁰¹

Ovaj susret vjerojatno je bio začetak političke suradnje između SHSP-a i Pavla Raucha, ostvarene za vrijeme njegova banovanja (1908.-1910.). Mada je određena suradnja, vezana uz poslovanje Grossove štedionice postojala i ranije, pretjeranom se čine tvrdnja, da su Rauchove simpatije prema frankovcima bile uzrok političkih nesuglasica, koje su trajale od 1904. do početka 1905. godine između njega i martijanečkog kapelana Antuna Schlegela, simpatizera HPSS-a, koji je u tom razdoblju podučavao barunovog sina.¹⁰²

⁹⁹ Ivančica JEŽ, „Prilog poznavanju razvoja političkog djelovanja Hrvatske pučke seljačke stranke u ludbreškoj Podravini“, Podravina, god. 6., br. 11., Koprivnica, 2007., 121.-124.

¹⁰⁰ HDA, PrZV, kutija 736., dok. 6-14, 293/1906 (1318/1907).

¹⁰¹ HDA, PrZV, kutija 736., dok. 6-14, 293/1906 (1389/1907).

¹⁰² Josip SCHLEGEL, *Biografija Antuna (Tonija) Schlegela (1963.) – jednog od vodećih hrvatskih novinskih magnata i novinara između dva svjetska rata*, Zagreb, 1963., 7.-8., https://www.academia.edu/9833464/Josip_Schlegel_Biografija_Antuna_Tonija_Schlegela_1963_jednog_od_vode%C4%87ih_hrvatskih_novinskih_magnata_i_novinar_a_izme%C4%91u_dva_svjetska_rata, pristup ostvaren: 19. veljače 2021. Schlegelove zasluge za širenje „seljačke politike“ u Martijancu u vrijeme dok je tamo služio kao kapelan i podučavao Rauchovog sina su neosporne, pa ih tisak HPSS-a kao takve ističe već 1906. godine, „Javna skupština u Martijancu“, *Hrvatske novine* (Virje), 15. studenoga 1906., 2.

Naime, na saborskim izborima održanima 1897. godine „ultra unionistički oporbenjak Pavao barun Rauch, kandidiran je uz potporu „obzoraško-domovيناške koalicije.“¹⁰³ Još po osnivanju Hrvatsko-srpske koalicije, koncem 1905. godine, Rauch je stupio u politički savez s Koalicijom a ne s frankovcima, te je nakon saborskih izbora iz svibnja 1906. godine kao virilni član hrvatskoga Sabora postao članom kluba Hrvatsko-srpske koalicije u zajedničkom, hrvatsko-ugarskom Saboru u Budimpešti. Ova je suradnja potrajala najkasnije do veljače 1907. godine,¹⁰⁴ kada i frankovac Iso Kršnjavi u svojim dnevničkim zapisima bilježi prvo Rauchovo ispitivanje terena za moguću suradnju s frankovcima.¹⁰⁵

Dok su frankovci u ludbreškom kotaru gubili teren pred naletom HPSS-a, u biškupečkom kotaru su ga osvajali, zahvaćajući postupno i u njegov južni i zapadni dio. Tako su pri izboru izbornika¹⁰⁶ u općini Vinica, održanima u veljači 1907. godine, „velikom većinom izabrani (izbornici) Starčevićanci“.¹⁰⁷ Tjedan dana potom, na izborima izbornika u općini Križovljan izabrano je „jedanaest (izbornika) Starčevićanaca“.¹⁰⁸ Sredinom ožujka iste godine na izborima izbornika u općini Vidovec izabrano je 11 frankovačkih izbornika, dok 10 izbornika nije izabrano jer „birači koji su dosada birali Magdićeve pristaše, uvidjeli su kamo ih vodi Magdićeva politika, pak ne htjedoše više Magdićevce birati, a za Starčevićance se još ne odlučiše.“¹⁰⁹ Tjedan dana potom na izborima izbornika u općini Biškupec izabrano je 15 frankovačkih izbornika i jedan koalicionaš, dok dio birača nije glasovao jer se „još nisu preporodili u starčevićanskom duhu.“¹¹⁰ U narednom razdoblju frankovci su u biškupečkom kotaru osnovali i dvije organizacije. Prva od njih je uz Bartolovac obuhvaćala i sela Šemovac i Trnovac, te se na njezinom čelu nalazio bartolovečki obrtnik Petar

¹⁰³ Branko OSTAJMER, *Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu 1883.-1903.*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2018., 187.

¹⁰⁴ Iskra IVELJIĆ, *Anatomija jedne velikaške porodice: Rauchovi*, Filozofski fakultet u Zagrebu, Zagreb, 2014., 54.

¹⁰⁵ I. KRŠNJAVI, *Zapisci. Iza kulisa hrvatske politike*, knj. 2, 484.-485.

¹⁰⁶ Prema tada važećem izbornom sustavu, glasačko tijelo u banskoj Hrvatskoj dijelilo se na „izbornike“, koji su na temelju imovinskog i obrazovnog cenzusa imali neposredno biračko pravo, te na „birače“, koji su na temelju imovinskog cenzusa u seoskim općinama imali posredno biračko pravo. Ovo posredno biračko pravo ostvarivalo se tako, što je 50 „birača“ između sebe biralo jednog delegata, „izbornika“, koji je u njihovo ime ostvarivao neposredno biračko pravo. Nives RUMENJAK, *Srpski zastupnici u banskoj Hrvatskoj: okvir za kolektivnu biografiju 1881- 1892*, Srpsko kulturno društvo Prosvjeta, Zagreb, 2003., 163.

¹⁰⁷ „Starčevićanske pobjede“, *Hrvatska zastava*, 14. veljače 1907., 6.

¹⁰⁸ „Izabrani Starčevićanci“, *Hrvatska zastava*, 21. veljače 1907., 11.

¹⁰⁹ „Pisma Hrvatskoj zastavi“, *Hrvatska zastava*, 14. ožujka 1907., 7.

¹¹⁰ „Iz biškupečkog izbornog kotara“, *Hrvatska zastava*, 21. ožujka 1907., 7.

Marković, dok je njezin potpredsjednik bio je bartolovečki trgovac, Židov Albert Löwenstein.¹¹¹ Druga je osnovana u Biškupcu, te je njezin predsjednik bio ravnaju-ći učitelj u Biškupcu, Milan Fraisman, a tajnik i blagajnik biškupečki obrtnik Đuro Uroić.¹¹²

Već na saborskim izborima održanima u veljači 1908. godine u ludbreškom je izbornom kotaru, u atmosferi „vrlo zaoštrenih opreka između pristaša obiju strana, koje se otimlju za ovaj kotar, tj čistih i radićevaca“¹¹³ Stjepan Radić pobijedio Pavla Gašparovića, osvojivši 228 prema 159 glasova, koliko je osvojio Gašparović. U biškupečkom izbornom kotaru Juraj Tomac glatko je pobijedio kandidata Koalicije, akademskog kipara Rudolfa Valdeca, osvojivši 144 prema 38 glasova, koliko je osvojio Valdec.¹¹⁴ Od toga je Valdec čak 15 glasova osvojio u Vinici, gdje su za njega između ostaloga glasovali činovnici Bombellesove štedionice, Stevo Cavić i Vojislav Stanković, član nadzornog odbora ove štedionice, krčmar Martin Gašparac, potpredsjednik ove štedionice, magistar farmacije Viktor Parapatić, te odjetnički perovođa, dr. Matić,¹¹⁵ koji je bio „informatore kod grofa Bombellesa“.¹¹⁶

4. FRANKOVCI U VARAŽDINSKOM I LUDBREŠKOM KOTARU NAKON 1908. GODINE

U travnju 1908. godine grupa zastupnika SHSP-a pod vodstvom Mile Starčevića (milinovci) odvojila se od svoje stranke, te je u ožujku 1909. godine s „popovskim krilom“ HSP-a pod vodstvom koprivničkog župnika Stjepana Zagorca, koje se prethodno odvojilo od svoje stranke,¹¹⁷ ustrojila Starčevićevu stranku prava (SSP). U istom razdoblju nastavljen je trend približavanja matične SHSP kršćansko-socijalnoj grupi okupljenoj oko lista *Hrvatstvo*, koji je u rujnu 1910. godine

¹¹¹ „Starčevićanska organizacija u Bartolovcu“, *Hrvatske pravice*, 7. ožujka 1908., 4. Tajnik ove organizacije bio je Dragutin Sitar, a odbornici: Koloman Špiranec, Mijo Hren, Andro Panić, Feliks Novak, Imbro Kurtek, navedeni Antun Novak i Stjepan Mikulić.

¹¹² „Starčevićanski sastanak u Biškupcu“, *Hrvatske pravice*, 21. studenog 1908., 3. Njezini odbornici bili su: Ignac Kuhar i Ivan Žlebak za Biškupec, Franjo Gudelj i Josip Hrupek za Jalkovec te Mijo Vincek i Josip Tkalčec za Črnc.

¹¹³ HDA, PrZV, kutija 726., dok. 6-1a/1908 (684/1908.).

¹¹⁴ HDA, PrZV, kutija 726., dok. 6-1/a, 1085/1908.

¹¹⁵ „Još o izboru u Biškupcu“, *Hrvatske pravice*, 14. ožujka 1908., 6. Usporedi: „Vinička štedionica dioničarsko društvo u Vinici“, *Varaždina*, 19. studenoga 1907., 10.

¹¹⁶ „Narodni zastupnik Juraj Tomac u svom izbornom kotaru“, *Hrvatske pravice*, 20. srpnja 1907., 3-4.

¹¹⁷ Mirjana GROSS, *Povijest pravaške ideologije*, 365.

okonačan njihovom fuzijom u Stranku prava (SP).¹¹⁸ Djelovanjem kršćansko-socijalnih čimbenika iz obiju pravaških stranaka, početkom studenoga 1911. godine SSP i SP nakratko su se fuzionirale u jedinstvenu Stranku prava.¹¹⁹ U svibnju 1913. godine, novim raskolom jedinstvena Stranka prava se raspala na svoje konstitutivne elemente, SSP i SP (nekadašnje frankovce ujedinjene s grupom oko *Hrvatsva*).¹²⁰

Raskol u SHSP-u nije se odrazio na političke prilike u biškupečkom izbornom kotaru, no u ludbreškom je kotaru ostavio traga, makar nemamo izričitih podataka, da bi bilo frankovačke organizacije bilo pojedinci iz ovih kotara prešli u SSP. Naime, već u prvoj polovici 1910. godine u ludbreškom je kotaru zabilježeno djelovanje koprivničkog župnika, milinovca Stjepana Zagorca, koje je bilo usmjere-no prema postizanju svepravaškoga jedinstva. U svibnju te godine u ludbreškom su kotaru, „ispražnjenom“ optiranjem Stjepana Radića za novigradski izborni kotar, održani dopunski izbori na kojima su ludbreški frankovci „u sporazumu s vodstvom Starčevićeve stranke prava“ kandidirali „pravaša izvan stranaka“, od-vjetnika Ivana Ružića.¹²¹ Prema tisku Koalicije, što svojim prikazom svepravaškog ujedinjenja potvrđuje i milinovac Ivan Peršić,¹²² riječ je bila o samostalnoj akciji Stjepana Zagorca, koju nije odobravao Mile Starčević.¹²³ S druge strane nemamo podataka, da bi se s frankovačke strane itko protivio savezu sa Zagorcem, pa možemo pretpostaviti da je u ludbreškom kotaru postojao određen broj milinova-aca, bez čijih bi glasova pobjeda pravaškog kandidata bila teško zamisliva.¹²⁴ Uoči izbora Zagorac je za Ružića agitirao po Martijancu, Sv. Gjurgju, Rasinji i Koprivničkom Ivancu, te je nakon izbora kao vlastito postignuće isticao izvanredan Ružićev

¹¹⁸ Stjepan MATKOVIĆ, „Stranka prava i hrvatski kršćanski socijali“, *Hrvatski katolički pokret*, Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu i Krku od 29. do 31. ožujka 2001., Kršćanska sadašnjost, ur. Zlatko MATIJEVIĆ, Zagreb, 2002., 324.-326.

¹¹⁹ Ivan PERŠIĆ, *Kroničarski spisi*, Državni arhiv u Zagrebu, Dom i svijet, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2002., 178.-180.

¹²⁰ Mislav GABELICA, „Sporazum između Stranke prava i Hrvatsko-srpske koalicije (1912.-1913.)“, *Časopis za suvremenu povijest*, god 44., br. 3., Zagreb, 2012., 736.-739.

¹²¹ „Naknadni izbori“, *Podravska hrvatska straža* (Koprivnica), 23. travnja 1910., 1.; „Hrvati! Izbornici ludbreškoga kotara!“, *Podravska hrvatska straža*, 30. travnja 1910., 1.

¹²² Ivan PERŠIĆ, *Kroničarski spisi*, 179.

¹²³ „Naknadni izbori u Brodu i Ludbregu“, *Hrvatske novine* (Virje), 12. svibnja 1910., 1-2.

¹²⁴ Postoji još jedna mogućnost zašto su frankovci prihvatili Zagorčevu pomoć na ovim izborima, a ta je da su htjeli iskoristiti njegove veze s Koalicijom. Naime, uoči izbora postignut je sporazum između ludbreških frankovaca i Damaške, u sklapanju kojega je sudjelovao i Zagorac, da će Damaška u slučaju užihih izbora pozvati svoje izbornike da glasuju za Ružića. „Izbor u Ludbregu i dr. Damaška“, *Podravska hrvatska straža*, 21. svibnja 1910., 4.

izborni uspjeh u Koprivničkom Ivancu,¹²⁵ selu nadomak Zagorčevoj Koprivnici, pa je moguće da je od tamo dolazila i glavina ludbreških milinovaca.

Ružićevi protukandidati na ovim izborima bili su Antun Radić ispred HPSS-a, te ludbreški odvjetnik i javni bilježnik Antun Damaška ispred Koalicije. Nakon prvog kruga izbora Radić je dobio 133, Ružić 102, a Damaška 84 glasa.

Usljedili su uži izbori između Radića i Ružića, na kojima je pobijedio Radić, osvojivši 165 prema 132 Ružićeva glasa,¹²⁶ pri čemu su se Damaškini glasovi očito ravnomjerno podijelili između ove dvojice kandidata.¹²⁷ Uz velik broj izbornika seljaka, za Ružića je glasovalo „skoro cjelokupno svećenstvo“ ludbreškog kotara, te „samo dio“ ludbreških Židova, dok su šestorica Židova glasovala za Antuna Radića. Riječ je vjerojatno o Židovima, koji su za Radića glasovali na užim izborima, a u prvom su krugu glasovali za Damašku, za kojega je prema vijestima iz tiska, uoči izbora agitirala Scheyerova „ludbreška štedionica“.¹²⁸ Ovakav politički zaokret uprave Ludbreške dioničke štedionice upućuje na početak raspada frankovačkih redova, makar je prema nekim tvrdnjama sam Ludbreg još polovicom 1914. godine važio kao „neosvojiva frankovačka utvrda“.¹²⁹

Sljedeći redovni saborski izbori održani su u listopadu 1910. godine na temelju izborne reforme, kojom je velika većina dotadašnjih „birača“ u seoskim opći

¹²⁵ „Izbor u Ludbregu“, *Podravska hrvatska straža*, 14. svibnja 1910., 1.-2.

¹²⁶ HDA, PrZV, kutija 774., dok. 6-1a/ b. b./1910., izborni zapisnici 1908.-1910.

¹²⁷ Damaška se iznevjerio dogovoru sklopljenim s pravašima te nije pozvao svoje izbornike da glasuju za Ružića. Prema tvrdnji pravaša, tijekom ovih izbora sklopljen je i sporazum između Stjepana Radića i Koalicije, prema kojemu su radićevci u Brodu, gdje su se istoga dana također održavali naknadni izbori, na užim izborima između kandidata SHSP-a i Koalicije glasovali za kandidata Koalicije, a zauzvrat se Koalicija na užim izborima u Ludbregu obvezala pomoći kandidatu HPSS-a. „Izbor u Brodu i Ludbregu“, *Hrvatske pravice*, 14. svibnja 1910., 1.-2. Ovu političku trgovinu Stjepan Radić je javno priznao. „Javna skupština u Virju“, *Hrvatske novine*, 19. svibnja 1910., 2.

¹²⁸ „Izbor u Ludbregu“, *Podravska hrvatska straža*, 14. svibnja 1910., 1.-2. U to su se vrijeme u upravi ove štedionice od ludbreških Židova nalazili Vilim, Albert i Samuel Scheyer, Samuel Rosenberger, Samuel Weinrebe, Makso Neumann, Jakob Stern te varaždinski Židov Mavro Schlenger. *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije, za godinu 1907.*, 268. Za Radića nije mogao glasovati Mavro Schlenger, jer je on svoje biračko pravo ostvarivao u Varaždinu. Za njega vjerojatno nije glasovao ni Samuel Rosenberger, koji se nalazi na spisku izbornika koji su podržali Ružićevu kandidaturu. „Hrvati! Izbornici ludbreškoga kotara!“, *Podravska hrvatska straža*, 30. travnja 1910., 1. Dakle, vjerojatno se radi o Vilimu, Albertu i Samuelu Scheyeru, Samuelu Weinrebeu, Maksi Neumannu te Jakobu Sternu, bez obzira što su se neki članovi obitelji Scheyer i Weinrebe nalazili na navedenom spisku Ružićevih izbornika.

¹²⁹ Ivančica JEŽ, „Prilog poznavanju razvoja političkog djelovanja Hrvatske pučke seljačke stranke u ludbreškoj Podravini“, 134.

nama dobila neposredno biračko pravo, čime je mnogostruko porastao politički utjecaj siromašnijeg dijela seoskog pučanstva.¹³⁰

Na ovim je izborima HPSS kandidirala Stjepana Radića, a frankovačka stranka, netom fuzionirana s grupom oko Hrvatstva, najavila je kandidaturu župnika Bočkaja. Međutim, neposredno prije izbora Bočjak se povukao iz izborne utrke, te je Radić kao jedini kandidat za ludbreškog zastupnika izabran jednoglašno. Da Bočkajevo povlačenje iz izborne utrke nije bio izdvojeni incident, nego da je bila riječ o potpunom rasulu ludbreških frankovaca, potvrdili su sljedeći redovni saborski izbori održani u prosincu 1911. godine, na kojima je nastupila jedinstvena Stranka prava. Na njima je jedini Radićev protukandidat bio vladin pristaša, privremeno umirovljeni kotarski predstojnik u Ludbregu, Stjepan Medvedović, dok su ludbreški pravaši priznajući svoju nemoć odlučili „ovaj put ne ići na biralište.“¹³³

Svoju nemoć priznali su vjerojatno stari ludbreški frankovci, jer su tik pred izbore pravaši iz Subotice, sela nadomak Zagorčeve Koprivnice ipak odlučili kandidirati „domaćeg sina“, kapelana u Vrbovcu, Antuna Kolarića. Mada je Kolarić na izborima dobio samo 102 glasa, prema Radićevih više od 1300 i Medvedovićevih 500, glavno je pravaško glasilo, u kojem je nakon svepravaške fuzije dominirala milinovačka struja izvijestilo, da su Kolarićevom kandidaturom pravaši „probili led“ u ludbreškom kotaru,¹³⁴ čime se smetnulo s uma, da su u ludbreškom kotaru frankovci taj led davno probili. Da je pritom bilo riječ o novoj, milinovačkoj struji u ludbreškom kotaru potvrđuju posljednji redovni saborski izbori, održani u prosincu 1913. godine, nakon novog raskola u jedinstvenoj Stranci prava. Na tim

¹³⁰ Do ove izborne reforme imovinski cenzus za neposredno biračko pravo („izbornici“) bilo je plaćanje barem 60 kruna poreza godišnje, osim za Ličko-senjsku i Modruško-riječku županiju, gdje je iznosio 30 kruna. U seoskim općinama i trgovištima, posredno biračko pravo („birači“) imali su oni punoljetni muškarci, koji plaćaju manje od 60 (30) kruna poreza i barem 10 kruna, osim u Ličko-senjskoj i Modruško-riječkoj, gdje je minimum iznosio 6 kruna poreza. Nakon ove reforme, kojom je ukinuta kategorija „birača“, imovinski cenzus u gradovima i nekim trgovištima je smanjen na 10 kruna, a u drugom dijelu trgovišta i seoskim općinama na 15 kruna poreza, osim u Ličko-senjskoj i Modruško-riječkoj, gdje je smanjen na barem 6 kruna poreza. Rudolf HORVAT, Izborna reforma u Hrvatskoj, Jutarnji list, Zagreb, 1917., 20.-21., 25.-26. Dakle, nekadašnji „birači“ po seoskim općinama (izvan Ličko-senjske i Modruško-riječke županije), koji su plaćali između 10 i 15 kruna poreza posve su izgubili biračko pravo.

¹³¹ „Kandidati Stranke prava“, *Hrvatsko pravo*, 15. listopada 1910., 1.

¹³² Ivančica JEŽ, „Prilog poznavanju razvoja političkog djelovanja Hrvatske pučke seljačke stranke u ludbreškoj Podravini“, 130.

¹³³ „Iz ludbreškog kotara“, *Podravska hrvatska straža*, 9. prosinca 1911., 2.

¹³⁴ „Izbor u Ludbregu“, *Hrvatska* (Zagreb), 28. prosinca 1911., 2.

izborima frankovačka SP u Ludbregu nije istaknula svoga protukandidata Stjepanu Radiću, nego ga je istaknula milinovačka SSP, kandidiravši župnika u Koprivničkom Ivancu, Milutina Fržića. Ovaj je na izborima osvojio respektabilna 1022 glasa, prema Radićevih 1144,¹³⁵ čime su milinovci najavili skoro osvajanje ludbreškog kotara.¹³⁶

Za razliku od Ludbrega, izborna reforma iz 1910. godine, kojom je mnogostruko porastao politički utjecaj siromašnijeg dijela seoskog pučanstva nije utjecala na političke prilike u biškupsčkom izbornom kotaru. Tamo su na izborima održanima u listopadu 1910. godine Tomčevi protukandidati bili odvjetnički pripravnik iz Zagreba, Slavko Gašparac kao kandidat Koalicije,¹³⁷ seljak iz Novog Sela (upr. općina Mali Bukovec, kotar Ludbreg), Blaž Šalomon kao kandidat HPSS-a,¹³⁸ te belski vlastelin Ivan barun Ožegović kao nezavisni kandidat.¹³⁹ Tomac je pobijedio već u prvom krugu osvojivši 775 glasova, više nego sva trojica njegovih protukandidata zajedno.¹⁴⁰

Čvrstinu frankovaca u ovom kotaru dobro oslikava njihov odnos prema barunu Ožegoviću. Još početkom 1910. godine, prilikom pokušaja bana Nikole Tomašića da organizira novu unionističku stranku, frankovački tisak je sa zadovoljstvom konstatirao činjenicu, da u tom pokušaju nije sudjelovalo „zagorsko plemstvo“, budući da ono „kao čisto hrvatsko simpatizira samo s našom strankom od kada su staro i mladomagjaroni zaplovili sveltlaškom strujom,“ te je najavio akciju „za oficijalni pristup većine zagorskog plemstva u našu stranku“.¹⁴¹ Ožegovićeva kandidatura pomrsila je frankovačke planove, te je Ožegović isprva predstavljan kao vladin kandidat,¹⁴² kojega podupire „bogati grof Bombelles.“¹⁴³ Međutim, nekoliko mjeseci nakon ovih izbora Ožegović se na izborima za varaždinsku županijsku

¹³⁵ HDA, PrZV, kut. 914., *Pregled 16. prosinca 1913. za petogodište 1913.-1918. izvršenih izbora narodnih zastupnika za sabor kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije.*

¹³⁶ „Deruta Radićeve stranke“, *Hrvat* (Zagreb), 19. prosinca 1913., 1.

¹³⁷ „Izborni pokret u Biškupcu“, *Naše pravice*, 20. listopada 1910., 5.

¹³⁸ Ivančica JEŽ, „Prilog poznavanju razvoja političkog djelovanja Hrvatske pučke seljačke stranke u ludbreškoj Podravini“, 130.

¹³⁹ Ožegovića se spominje i kao vladinog kandidata. „Izborna skrižaljka, *Obzor* (Zagreb), 23. listopada 1910., 5.

¹⁴⁰ Ožegović je osvojio 258, Šalomon 216, a Gašparac 66 glasova. R. HORVAT, *Hrvatska Podravina*, 79.

¹⁴¹ „Hrvati na okup!“, *Hrvatske pravice*, 19. veljače 1910., 1.

¹⁴² „Iz biškupsčkog kotara“, *Hrvatske pravice*, 1. listopada 1910., 4.

¹⁴³ „Izbor u Biškupcu“, *Hrvatske pravice*, 5. studenog 1910., 2.-3.

skupštinu našao na frankovačkoj listi. Tom prilikom vlastitom biračkom tijelu se objasnilo, da je Ožegović na posljednjim saborskim izborima ionako kandidirao kao „pravaš izvan stranaka“, a Ožegoviću se s visoka poručilo: „Nadamo se, da je barun Ožegović pripravan, da iz dosadanjeg iskustva povuče konzekvencije, te da slijedom toga neće u buduću više istupati proti nama, nego, ako će htjeti voditi aktivnu politiku, s nama.“¹⁴⁴

Na ovim je saborskim izborima kandidat Koalicije, Gašparac, osvojio uvjerljivo najmanje glasova, te je više od njega osvojio i kandidat HPSS-a, Šalomon, za koga su većinom glasovali izbornici iz nekadašnjih uporišta Koalicije: Vidovca, Vinice i Petrijanca.¹⁴⁵ Trend prepuštanja onog terena HPSS-u, kojeg je do tada držala Koalicija, izgleda da se nastavio i u narednom razdoblju, te na sljedećim saborskim izborima, održanima u prosincu 1911. godine, Koalicija u biškupečkom kotaru nije ni istaknula svoga kandidata. Tom prilikom jedini Tomčev protukandidat bio je kandidat HPSS-a, seljak iz Podravske Kapele (upr. općina Mali Bukovec, kotar Ludbreg), Ivan Mlinar, kojeg je Tomac uvjerljivo porazio.¹⁴⁶

Ovaj trend naizgled je prekinut na posljednjim saborskim izborima, održanima u prosincu 1913. godine. Tom prilikom Koalicija je u biškupečkom kotaru istaknula čak dvojicu kandidata. Njezin službeni kandidat (kandidat Hrvatske ujedinjene samostalne stranke),¹⁴⁷ bio je varaždinski odvjetnik Hinko Krizman. Kako je Krizman kandidiran u posljednji čas, te kako ga je pratio glas „bezvjerca i bezbožca“, a svoju se ruku, ali navodno „na programu hrvatsko-srpske koalicije“, kandidirao i krčmar iz Vidovca, Gjuro Stanić.¹⁴⁸ HPSS je ponovo kandidirala novoselskog

¹⁴⁴ Županijski izbori“, *Hrvatske pravice*, 11. ožujka 1911., 4.

¹⁴⁵ „Još nešto o prošlom izboru u Biškupcu“, *Hrvatske pravice*, 10. prosinca 1910., 3.

¹⁴⁶ „Drugi dan izbora“, *Hrvatske pravice*, 16. prosinca 1911., 2; „Izbori u biškupečkom kotaru“, *Hrvatske pravice*, 16. prosinca 1911., 4. Iako točno navodi podatak, da je Tomac na ovim izborima u biškupečkom kotaru osvojio 775, a kandidat HPSS-a 344 glasa, Rudolf Horvat pogrešno navodi, da je kandidat HPSS-a bio seljak iz Novigrada, Franjo Vrtar. R. HORVAT, *Hrvatska Podravina*, 79. U svomu članku Ivančica Jež navodi, da se na ovim izborima Ivan Mlinar kandidirao samo u Ivancu. I. JEŽ, „Prilog poznavanju razvoja političkog djelovanja Hrvatske pučke seljačke stranke u ludbreškoj Podravini“, 131. No, Franjo Vrtar kandidiran je u Klanjcu, a Ivan Mlinar u Biškupcu i Ivancu. Ivo PERIĆ, „Zastupnici Hrvatske pučke seljačke stranke u hrvatskom Saboru“, *Zbornik uz 70. obljetnicu života Dragutina Pavličevića*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, ur. Ivan ČIZMIĆ, Zagreb, 2003., 293.

¹⁴⁷ Ova je stranka nastala koncem 1910. fuzijom stranaka hrvatskog dijela Koalicije: Hrvatske stranke prava i Hrvatske pučke napredne stranke.

¹⁴⁸ „Zašto smo pali u Biškupcu“, *Naše pravice*, 24. prosinca 1913., 4. U službenom izvještaju s ovih izbora Gjuro Stanić je naveden kao izvanstranački kandidat Koalicije. HDA, PrZV, kut. 914., Pregled 16. prosinca 1913. za petogodište 1913.-1918. izvršenih izbora narodnih zastupnika za sabor kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije.

seljaka Blaža Šalomona, čiju su kandidaturu tražili žitelji sela Petrijanec,¹⁴⁹ koje je očitost postalo uporište ove stranke u biškupečkom kotaru. Umjesto bolesnoga Tomca, frankovci su kandidirali varaždinskog trgovca Josipa Milkovića, koji je već u prvom krugu uvjerljivo porazio sve protukandidate,¹⁵⁰ te time dokazao, da podrška frankovcima u ovom kotaru nije ovisila o Tomčevoj osobi. Prema tvrdnji same Koalicije, Krizman, koji je osvojio najmanje glasova, sve svoje glasove pobrao je u istočnom dijelu biškupečkog kotara, tradicionalnom uporištu frankovaca, dok su Stanić i Šalomon svoje glasove pobrali u „gornjim krajevima“, tradicionalnom uporištu Koalicije.¹⁵¹ Budući da je Gjuro Stanić vjerojatno pripadao onoj, već navedenoj kategoriji pristaša Koalicije u biškupečkom kotaru, koji s Koalicijom više nisu htjeli, a s frankovcima (ili s HPSS-om) još nisu htjeli, očitost je da su „gornji krajevi“ biškupečkog kotara bili izgubljeni za Koaliciju.

5. ZAKLJUČAK

Na osnovu ovdje provedene usporedbe djelovanja ČSP (SHSP/SP) u varaždinskom i ludbreškom upravnom kotaru vidljivo je, da je ova stranka prije prodrila u ludbreški, nego u varaždinski kotar. U ludbreškom se kotaru pojavila na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, u vrijeme dok je bila još mala stranka sa značajnijim utjecajem tek u Zagrebu i njegovoj bližjoj okolici, što je uvjetovalo i njezinu malograđansku društvenu strukturu. Tako je i u ludbreškom kotaru ova stranka značajnije pozicije stekla samo Ludbregu, gdje je uz nju pristao i dio imućnijeg židovskog građanstva, a ne i u seoskim općinama ovoga kotara, te se od 1906. godine iz istočnog dijela ovoga kotara, gdje je on graničio s koprivničkim upravnim kotarom, počeo širiti snažan seljački pokret, koji je ubrzo preplavio čitav ludbreški kotar, osim samog Ludbrega. Time je u ludbreškom kotaru stvoren sličan odnos kao u gradu Koprivnici i koprivničkom kotaru, gdje je koprivnički kotar bio uporište HPSS-a, dok je grad Koprivnica bio u rukama pravaške struje pod vodstvom koprivničkog župnika Stjepana Zagorca. U varaždinski kotar ČSP (SHSP/SP) je prodrila nešto kasnije, početkom 20. stoljeća, u vrijeme kada je ona već znatno omasovila svoju organizaciju i počela se okretati hrvatskoj provinciji i selu, što je uvjetovalo i promjenu njezine društvene strukture. U ovaj kotar ČSP (SHSP/SP) je prodrila iz grada Varaždina te iz ludbreškog kotara, što je uvjetovalo činjenicu,

¹⁴⁹ „Izbor u Biškupcu“, *Naše pravice*, 24. prosinca 1913., 6.

¹⁵⁰ Milković je osvojio 932, Stanić 208, Šalomon 168, a Krizman 153 glasa. R. HORVAT, *Hrvatska Podravina*, 80.

¹⁵¹ „Izbor u Biškupcu“, *Naše pravice*, 24. prosinca 1913., 6.

da je svoja najčvršća uporišta u varaždinskom kotaru stvorila u njegovom istočnom dijelu, prema ludbreškom kotaru. U varaždinskom kotaru Čista stranka prava se utvrdila u seoskim općinama, te zaustavila prelijevanje utjecaja Hrvatske pučke seljačke stranke iz ludbreškog u varaždinski kotar. Prelijevanje utjecaja HPSS-a iz koprivničkog u ludbreški kotar, unatoč tomu što se koprivnički kotar nalazio u Bjelovarsko-križevačkoj, a ludbreški unutar Varaždinske županije, kao i prelijevanje utjecaja ČSP-a iz ludbreškog u varaždinski kotar svjedoči da su početkom 20. stoljeća na ovom podravskom potezu postojale veze, koje su bile snažnije i od njihove administrativne podijeljenosti. O postojanju kulturološkog jedinstva toga područja još u prvoj polovici 20. stoljeća piše Rudolf Horvat, a o njegovom nedavnom jedinstvu govori i to, da su danas u određenju Varaždinstine njezine istočne granice, one prema Podravini, najneodređenije i predstavljaju „prijelazno mjesto Varaždinstine prema Podravini i obratno.“ Ako se u kulturološko-političkom smislu kao bitno određenje Podravine spominje njezina uloga ishodišnog prostora Hrvatske pučke seljačke stranke, onda bi zaustavljanje prelijevanja utjecaja HPSS-a iz ludbreškog u varaždinski kotar, koje je izvršila ČSP (SHSP/SP), znatno doprinijelo (daljnijem) izdvajanju varaždinskog kotara u posebnu regiju, Varaždinstinu.

IZVORI

- 1/ Tihomir CIPEK, Stjepan MATKOVIĆ (prir.), Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842.-1914., Disput, Zagreb, 2006.
- 2/ Jakov GELO i dr. (prir.), Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880.-1991. po naseljima, sv. 1.-5., Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Zagreb, 1998.
- 3/ Hrvatski državni arhiv (HDA), fond: Predsjedništvo zemaljske vlade (PrZV). Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije, za godinu 1897., Zagreb.
- 4/ Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije, za godinu 1907., Zagreb.
- 5/ Političko i sudbeno razdieljenje kraljevina Hrvatske i Slavonije i repertorij mjesta, Zagreb, 1889.
- 6/ Političko i sudbeno razdieljenje kraljevina Hrvatske i Slavonije i repertorij mjesta po posljednjem popisu godine 1890., Zagreb, 1892.
- 7/ Popis žiteljstva od 31. XII. 1900. u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb, 1914.

8/ Popis žiteljstva od 31. XII. 1910. u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb, 1914.

9/ Pravila Banke i štedione dioničarskoga društva u Ludbregu, Varaždin, 1906.

TISAK

1/ *Hrvat (Zagreb)*

2/ *Hrvatska (Zagreb)*

3/ *Hrvatska Hrvatom (Zlatar)*

4/ *Hrvatska straža (Varaždin)*

5/ *Hrvatska zastava (Zagreb)*

6/ *Hrvatske novine (Virje)*

7/ *Hrvatske pravice (Varaždin)*

8/ *Hrvatsko pravo (Zagreb)*

9/ *Narodne novine (Zagreb)*

10/ *Naše pravice (Varaždin)*

11/ *Obzor (Zagreb)*

12/ *Podravac (Virje)*

13/ *Podravska hrvatska straža (Koprivnica)*

14/ *Regionalni tjednik (Varaždin)*

15/ *Varaždinac (Varaždin)*

16/ *Varaždinski viestnik (Varaždin)*

LITERATURA

1/ Ljiljana DOBROVŠAK, „Prva konferencija Zemaljskog udruženja cionista južnoslavenskih krajeva Austrougarske Monarhije u Brodu na Savi 1909. godine“, *Scrinia Slavonica*, god. 6., Slavonski Brod, 2006.

2/ Milivoj DRETAR, „Povijest ludbreške židovske zajednice“, *Podravski zbornik*, br. 30., Koprivnica, 2004.

3/ Milivoj DRETAR, „Tragom nestale židovske zajednice“, *Historia Varasdiensis*, god. 1., br. 1., Varaždin, 2011.

4/ Milivoj DRETAR, *Židovi u ludbreškom kraju: povijesno-demografski prilozi, Pučko otvoreno učilište „Dragutin Novak“*, Zagreb, 2010.

5/ Dragutin FELETAR, *Podravina – Općine Koprivnica, Đurđevac, Ludbreg u prošlosti i sadašnjosti*, knjiga 1., 2. izdanje, Centar za kulturu, OOUR Muzej grada Koprivnice, Koprivnica, 1989.

- 6/ Mislav GABELICA, "Ideološke razlike između milinovačkih i frankovačkih pravaša uoči Prvoga svjetskog rata (1908.-1914.)", Pravaštvo u hrvatskome političkom i kulturnom životu u sučelju dvaju stoljeća, Zbornik radova sa znanstvenog skupa Stranka prava u hrvatskome političkom i kulturnom životu 1861.-1929., Hrvatski institut za povijest, ur. Zdravka JELASKA MARIJAN, Zlatko MATIJEVIĆ, Zagreb, 2013.
- 7/ Mislav GABELICA, "Katolički svećenici u banskoj Hrvatskoj na izbornim listama frankovačkih pravaša (1895.-1913.), Pilar, god VII, br. 14 (2), Zagreb, 2012.,
- 8/ Mislav GABELICA, Pravaštvo u Požeškoj županiji (1895.-1914.), Naklada Slap, Zagreb, 2020.
- 9/ Mislav GABELICA, „Starčevićeva hrvatska stranka prava (Stranka prava) i izbori za zagrebačko gradsko zastupstvo od 1904. do 1917. godine“, Časopis za suvremenu povijest, god 48., br. 3., Zagreb, 2016.
- 10/ Ivo GOLDSTEIN, „Stjepan Radić i Židovi“, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, god. 29, Zagreb, 1996.
- 11/ Mirjana GROSS, „Hrvatska politika velikoaustrijskog kruga oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda“, Časopis za suvremenu povijest, god. 2, br. 2., Zagreb, 1970.
- 12/ Mirjana GROSS, „O položaju plemstva u strukturi elite u sjevernoj Hrvatskoj potkraj 19. i na početku 20. stoljeća“, Historijski zbornik, 31-32, Zagreb, 1978.-1979.
- 13/ Mirjana GROSS, Povijest pravaške ideologije, Sveučilište u Zagrebu – Institut za hrvatsku povijest, Zagreb, 1973.
- 14/ Rudolf HORVAT, Hrvatska Podravina, pretisak, Hrvatsko povijesno društvo: Nakladna kuća Dr. Feletar, Koprivnica, 1997.
- 15/ Rudolf HORVAT, Izborna reforma u Hrvatskoj, Jutarnji list, Zagreb, 1917.
- 16/ Iskra IVELJIĆ, Anatomija jedne velikaške porodice: Rauchovi, Filozofski fakultet u Zagrebu, Zagreb, 2014.
- 17/ Ivančica JEŽ, „Dr. Pero Magdić i razvoj „modernog pravaštva“ u Varaždinu (1895.-1905.)“, Časopis za suvremenu povijest, god. 48., br. 2., Zagreb, 2016.
- 18/ Ivančica JEŽ, „Prilog poznavanju razvoja političkog djelovanja Hrvatske pučke seljačke stranke u lubbreškoj Podravini“, Podravina, god. 6., br. 11., Koprivnica, 2007.
- 19/ Željko KARAULA, „Molve i virovska Podravina u listu „Hrvatske novine“ (1905.-1908.)“, Molve. Ljudi, selo i okoliš u dugom trajanju, Zbornik radova sa znanstvenog skupa Molve, 27. rujna 2008., Društvo za povjesnicu i starine Molve, ur. Mario KOLAR, Hrvoje PETRIĆ, Molve, 2010.

- 20/ Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Hrvoje PETRIĆ, „Podravsko višegraničje – pristupi, ciljevi i metode istraživanja“, Podravina, god. 4., br. 8., Koprivnica, 2005.
- 21/ Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Hrvoje PETRIĆ, Prilozi povijesti seljačkog pokreta u Podravini. (Od početaka do 1945. godine), Meridijani, Koprivnica, 2015.
- 22/ Vladimir KOVAČIĆ, „Jedno mišljenje o “Varaždinstini” kao geografskoj regiji sjeverozapadne Hrvatske“, Varaždinski zbornik 1181.-1981., Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Varaždinu od 1. do 3. listopada 1981. godine povodom obilježavanja 800. godišnjice grada, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Skupština općine Varaždin, ur. Andre MOHOROVIČIĆ, Varaždin, 1983.
- 23/ Iso KRŠNJAVI, Zapisci. Iza kulisa hrvatske politike, knjiga druga, Mladost, Zagreb, 1986.
- 24/ Stjepan MATKOVIĆ, Čista stranka prava 1895.-1903., Hrvatski institut za povijest, Dom i svijet, Zagreb, 2001.
- 25/ Stjepan MATKOVIĆ, „Stranka prava i hrvatski kršćanski socijali“, Hrvatski katolički pokret, Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu i Krku od 29. do 31. ožujka 2001., Kršćanska sadašnjost, ur. Zlatko MATIJEVIĆ, Zagreb, 2002.
- 26/ Ivica MIŠKULIN, „Župnik Juraj Tomac i vlasti Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1919.-1923.“, Croatica Christiana periodica, god. 29., br. 55, Zagreb, 2005.
- 27/ Branko OSTAJMER, Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu 1883.-1903., Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2018.
- 28/ Ivo PERIĆ, „Zastupnici Hrvatske pučke seljačke stranke u hrvatskom Saboru“, Zbornik uz 70. obljetnicu života Dragutina Pavličevića, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, ur. Ivan ČIZMIĆ, Zagreb, 2003.
Ivan PERŠIĆ, Kroničarski spisi, Državni arhiv u Zagrebu, Dom i svijet, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2002.
- 29/ Hrvoje PETRIĆ, „Prilozi za popis župnika i upravitelja župa Podravine od srednjega vijeka do 20. stoljeća“, Podravina, god. 13., br. 26., Koprivnica, 2014.
- 31/ Hrvoje PETRIĆ, „Socioekonomski razvoj hrvatsko-slovenskog pograničja od kraja XVIII. stoljeća do Drugoga svjetskog rata-primjer ivanečkog i viničkog kraja“, Historia Varasdiensis, 3., Varaždin, 2013.
- 32/ Nives RUMENJAK, Srpski zastupnici u banskoj Hrvatskoj: okvir za kolektivnu biografiju 1881- 1892, Srpsko kulturno društvo Prosvjeta, Zagreb, 2003.
- 33/ Vladimir ŠADEK, Molvarska Podravina i druge teme: izbor studija i radova, Općina Molve, Molve, 2008.

- 34/ Jaroslav ŠIDAK i dr., Povijest hrvatskog naroda g. 1860-1914., Školska knjiga, Zagreb, 1968.
- 35/ Jasna TURKALJ, Pravaški pokret 1878.-1887., Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2009.
- 36/ Stanko ŽULJIĆ, „Regionalno i teritorijalno ustrojstvo Hrvatske u razdoblju između godina 1945.-2000.“, Ekonomski pregled, god. 52, br. 1-2, Zagreb, 2001.

INTERNETSKE STRANICE

1/ Josip SCHLEGEL, Biografija Antuna (Tonija) Schlegela (1963.) – jednog od vodećih hrvatskih novinskih magnata i novinara između dva svjetska rata, Zagreb, 1963., 7.-8., https://www.academia.edu/9833464/Josip_Schlegel_Biografija_Antuna_Tonija_Schlegela_1963_jednog_od_vode%C4%87ih_hrvatskih_novinskih_magnata_i_novinar_a_izme%C4%91u_dva_svjetska_rata, pristup ostvaren: 19. 2. 2021.

SUMMARY

PURE PARTY OF RIGHTS IN VARAŽDIN AND LUDBREG COUNTY AT THE BEGINNING OF THE 20th CENTURY

This article aims to understand the differences between the two Croatian regions, Podravina and Varaždinština, based on differences in political activity of the Pure Party of Rights (Starčević's Party of Rights/Party of Rights) at the beginning of the 20th century in the Varaždin and Ludbreg county. The author analyzed these differences based on the election results and the social structure of party members in both county. He noted that this party had previously penetrated into the Ludbreg rather than Varaždin county, that it penetrated into the Varaždin county from the Ludbreg county, and that in the Ludbreg county it created a stronger stronghold only in Ludbreg, while in the Varaždin county it created stronger stronghold in the countryside. This enabled the penetration of the Croatian People's Peasant Party into the Ludbreg county, and caused it to stop at the borders of the Varaždin county. The author started from the former affiliation of the Varaždin county to Podravina, and from the existing definition of Podravina as the startin area of the Croatian People's Peasant Party. Based on this he concluded that the Pure Party of Rights, stopping the overflow influence of the Croa-

MISLAV GABELICA : Čista stranka prava u varaždinskom i ludbreškom kotaru početkom 20. stoljeća

tian People's Peasant Party from Ludbreg to Varaždin county, significantly contributed to the separation of Varaždin county into a special region, Varaždinština.

Key Words: Pure Party of Rights; Croatian People's Peasant Party; Varaždin county; Ludbreg county.